

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΔΟΥΡΕΑ

ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ
ΑΝΕΣΤΙΑΝΗ

ΤΟΜΟΣ ΕΙΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ — ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1939

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
46 — ΟΔΟΣ ΣΤΑΔΙΟΥ — 46
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΔΗΜΟΤΙΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ἐάν πρόβλημα γραφόμενης γλώσσας δὲν ὑπῆρξε μόνον χαρακτηριστικὴ ἰδιομορφία τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς ζωῆς, — ὅλοι οἱ ἀναστημένοι πνευματικὰ λαοὶ ἀντιμετώπισαν μὲ περισσότερῃ ἢ λιγώτερῃ δεξιότητά τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας τους, ὡς ὄργανου ἐκφραστικοῦ τοῦ αἰσθητικοῦ τους ὀπλισμοῦ, — στὴ δική μας χώρα, ἴσως περισσότερο ἔντονα καὶ περισσότερο ἀποτελεσματικὰ, ἡ γλῶσσα τῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας στάθηκε ὁ ἀποφασιστικὸς συντελεστὴς τῆς πνευματικῆς τῆς ἀνθῆσης καὶ τῆς αἰσθητικῆς τῆς ἀκμῆς. Καὶ ἡ κατάχτησις τὸν τομέα τὸ γλωσσικὸ ἔγινε ραγδαία καὶ ὀλοκληρωτικὴ, μὲ τὴν ὠραίαν ἐκείνην ἀπλησθὴν ὁρμὴν ποὺ ἕνας πνευματικὰ καὶ πολιτιστικὰ καθυστερημένος λαὸς προσπαθεῖ νὰ κερδίσει, ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο, τὰ σκαλοπάτια τῆς ἀνόδου. Μισὸς αἰώνας — ἀφοῦ μοιραία ἀφετηρία τάσσεται ἡ ἐποχὴ ποὺ ἕνας θερμὸς δραματιστής, ἀναγκαῖος ἐρμηνευτὴς τῶν ἐνδιάθετων ροπῶν τοῦ ἔθνους του, ἔριξε τὸ σύνθημα τῆς ἐφόδου — μισὸς αἰώνας, μόλις, ἔχει κλείσει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς μεγάλης ἐξόρμησις, καὶ σήμερον ὁ δρόμος ἔχει κιάλας διανυθεῖ. Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἀποτελεῖ τὸ μόνον ἐκφραστικὸ ὄργανον τῆς λογοτεχνικῆς πεζογραφίας, ἔχοντας ἐκτοπίσει ὀριστικὰ καὶ ἀμετάκλητα τὴν καθαρεύουσα ἀπ' ὅλες τὶς θέσεις ποὺ πρὶν κρατοῦσε στὸ μυθιστόρημα εἴτε στὸ διήγημα καὶ στὸ ἄλλες μορφῆς τοῦ ἐντεχνου λόγου, μορφοποιώντας τὴ συνείδηση τῆς ἀνάγκης τῆς καὶ κυριαρχώντας αἰσθητικὰ πέρα γιὰ πέρα.

Ὅμως τὸ θέμα τοῦ ἀρθροῦ αὐτοῦ δὲν εἶναι τὸ προφανέστατον φαινόμενο τῆς ἀναντίρρητης καὶ ἀδιαφιλονείκτης νίκης τῆς δημοτικῆς γλώσσας στὸν τομέα τῆς λογοτεχνικῆς πεζογραφίας, ὅσο οἱ ἀνάγκες, βαθύτατες καὶ ἀναπόφευχτες γιὰ ἕνα ἔθνος ποὺ βρισκόταν στὴν πορεία τῆς ἀνόδου του, ποὺ ὠρίμασαν τὸ θρίαμβό της καὶ οἱ συνέπειες ποὺ ἤδη συγκομίζει ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία στὴ γενικὴ τῆς ἐκφραση.

Ὅσοι διατηροῦν στὴ μνήμη ἔστω καὶ ἕνα

ἀόριστο σχῆμα τῆς ἐξέλιξης τῆς λογοτεχνίας μετὰ τὸ 1821, ἢ μᾶλλον μετὰ τὴν ἀποκατάσταση ἐλεύθερου βίου στὴ χώρα, θὰ γνωρίζουν πῶς ὁ πρῶτος σπóρος γιὰ τὴ γέννηση καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἑλληνικοῦ μυθιστορήματος καὶ διηγήματος ἦταν ὁ ξενικὸς καὶ κυριώτατος ὁ γαλλικὸς ρομαντισμὸς, ποὺ διωχετεύθηκε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοὺς «σπουδασμένους» δηλ. τοὺς ξενητεμένους Ἕλληνας, Κωνσταντινουπολίτες κυρίως, Φαναριώτες μορφωμένους καὶ πλούσιους, ποὺ εἶχαν τὰ μέσα νὰ ζήσουν στὸ ἐξωτερικόν, λούζονταν στὰ νάματα του καὶ γύριζαν στὸν τόπον μὲ μόνον φιλοδοξία νὰ μεταφυτέψουν στὴν ξεσκλαβωμένη χώρα τὶς πρωτοφανέστερες ἀξίες. Ὁ ρομαντισμὸς τότε, καὶ στὸ ἐξωτερικὸ ἀκόμη, ἦταν στὰ πρῶτα τοῦ βήματος. Ἄλλ' εἶχε τὴ μεγάλη καὶ παρασύρουσαν ὁρμὴν τῶν κινήματων. Ἡ ἐπαναστατικότητά του, παράφορη καὶ ριζοσπαστικὴ, ἔμοιαζε μὲ χεῖμαρρον ποὺ ὁ παφλασμὸς του δὲ ράντιζε μόνον τὶς ὄχθες... Ἐφτανε πρὸ μακρῶν, ὡς τὶς ἀπόμερες ἐκείνες γωνιῆς ὅπου βρίσκονταν καρδιές ἐτοιμὲς νὰ φλογιστοῦν, πρόθυμα, ἐκούσια θύματα, στρατιῶτες καὶ πρωτοπόροι στὸν ἐνθουσιασμό, οὐραγοί, ἔστω, στὴν πραχτικὴ τους ἐκδήλωσις. Ὁ Μπαίρον τραγουδοῦσε τὴν Ἑλλάδα καὶ ἄφινε τὴν τελευταία του πνοὴν στὸ Μεσολόγγι, ὁ Στρωμπριάν καλλιεργοῦσε μὲ στοργὴ τὸ μεγάλο φυτὸ ποὺ ἀπὸ τὸ γυμὸν του θὰ τρεφότανε κατόπιν ὁ Βίκτωρ Οὐγκώ, στὴν Ἰταλία κήρυττε ὁ Μαντσόνι, ὁ ἀναμορφωτὴς τῆς ἰταλικῆς γλώσσας, καὶ ἴσως ἐνέπνεε τὸν κατὰ μερικὰ μόλις γρόνια νεώτερό του Σολωμὸν στὸ μεγάλο δράμα τοῦ ξαναγεννημοῦ τῆς νεοελληνικῆς, τῆς λαϊκῆς γλώσσας. (Τίποτα δὲ μπορεῖ νὰ μᾶς φωτίσει μὲ ἀξιοπιστία ἂν ὁ Σολωμὸς εἶχε γνωρίσει μὲ τὸν Μαντσόνι. Ὅμως ζώντας καὶ αὐτὸς στὸ Μιλάνο, ἦταν ἀδύνατον νὰ μὴ συγκινήθηκε καὶ νὰ μὴ παρορμήθηκε στὸ δικό του γλωσσικὸ ἀγῶνα, ἀπὸ τὶς ἐπιβλητικὰς γλωσσικὰς προσπάθειες τοῦ πατριάρχη τοῦ ἰταλικοῦ ρομαντισμοῦ.) Ὁ ρομαντισμὸς αὐτὸς, ποὺ μὲ τὸ ἐπικό του στοιχεῖο εἶχε, λίγα μόλις χρόνια πρὶν, γίνετο τὸ κυριώτερον κίνητρο στὴν ἔθνικὴ ἐπανάστασις, βρῆκε στὴν Ἑλλάδα

καί στην πρωτόγονη πνευματική της ζωή έδαφος παρήνευσε από επιδράσεις, γόνιμο για την εύκολη καρποφορία του. Καί η επίδρασή του γινόταν τόσο μεγαλύτερη όσο μικρότερη ήταν η πνευματική παρακαταθήκη, η λογοτεχνική παράδοση, το ειδικό βάρος της νέας εθνικής ζωής. Θά ήταν ωστόσο πλάνη νά πιστέψουμε πώς ο ρομαντισμός δέν είχε, σύμφωνα μέ τό φυσικό νόμο τών «συγκοινωνούντων άγγείων», μεταδοθεί στην Ελλάδα πριν άκόμη κι από τό εθνικό ξεσηκώμα. "Αν μάλιστα κάνομε δεκτό πώς η έγερση του Εικοσιένα είχε γραφεί ιδεολογικά από τά ρομαντικά κηρύγματα της Δύσης κ'οί μορφωμένοι της γενιάς είχαν έμποτισθεί από τις ιδέες που τόσο σπατάλα κυκλοφορούσαν έξω, θά παραδεχτούμε λογικά πώς ο ρομαντισμός, όχι μόνον σάν ενδιάθετη ψυχική ροπή, αλλά και σά συγκεκριμένο ιδεολογικό κίνημα, είχε μερικές καταχτήσεις στην Ελλάδα. Οί ιστορικοί της Ελληνικής Γραμματολογίας αναφέρουν σχετικά πώς ήδη από τά τέλη του 17ου και τις άρχές του 19ου αιώνα, είχαν μεταφραστεί σά έλληνικά άρκετά από τά έργα του Γερμανού προρομαντικού Γέσνερ, κ' ένω η «Ατάλα» του Σατωμπριάν τυπωνόταν σά 1800 γαλλικά, σά 1805 γνώριζε κιόλας την έλληνική της μετάφραση, τόν ίδιο περίπου καιρό που μεταφραζόταν και τυπωνόταν σά έλληνικά τό «Περί της ανισότητος τών ανθρώπων» περίφημο έργο του Ζάν Ζοκ Ρουσσώ. "Εχω μπροστά μου τό βιβλίο: «Ιωάννου Ιακώβου Ρουσσώ του έκ Γενεύης: Λόγος περί άρχής και βάσεως της ανισότητος τών ανθρώπων πρός άλλήλους. Μεταφρασθείς έκ της γαλλικής γλώσσης υπό Δημητρίου Αριστομένους. Δαπάνη του τιμιωτάτου και φιλογενοϋς Κυρίου Παλαιολόγου Λεμονή. Έν Παρισίοις 1818». Κι από τόν πρόλογο του μεταφραστή ξεσηκώνω τις φράσεις αυτές: «... "Οθεν και μετέφρασα τόν λόγον επιμελώς και εις φώς έτόλμησα νά έκδώσω, στοχαζόμενος ότι τοιούτων έννοιών μελέτη και διατριβή επιφέρει μέγα όφελος εις τούς όμογενείς μου. "Αλλ' ό συγγραφεύς και πρός την φιλοσοφίαν αντιφέρεται, την όποιαν ήμεις πολλαχώς αναζητούμεν». Μό δση κι' άν εΐταν η διεΐσδυση του ρομαντισμού στην Ελλάδα κατά την προεπαναστατικήν εποχή, η γενική στάθμη του μορφωτικού επιπέδου του λαού, αλλά και οι δυσχέρειες της πνευματικής επικοινωνίας με πλατειά στρώματα του πληθυσμού, μάς άπαγορεύουν νά βγάλουμε όπωσδήποτε θετικά συμπεράσματα και, άκόμη, νά δεχτούμε πώς ο ρομαντισμός, έκτός από μια δρᾶκα φωτισμένων ανθρώπων που έγινε και ό πυρήνας της εξέγερσης, είχε όποιαδήποτε άπτην έκδήλωση στην όμαδική πνευματική ζωή του έθνους. "Η δεκαετία της Επανάστασης δέν είχε άφίσει καιρό

για πνευματικές ένασχολήσεις, όσο κι' άν ήχοϋσε τό τραγοϋδι του Σολωμού από τά "Εφτάνησα κ' οι ξένοι φιλέλληνες ποιητές και πεζογράφοι, ρομαντικοί κι' αυτοί, ύμνολογοϋσαν τόν άγώνα, δημιουργώντας τό ρεύμα του φιλελληνισμού που παρατηρήθηκε σ' όλη την Εϋρώπη σά επαναστατικά μας χρόνια. "Ομως, άμέσως ύστερ' από τά αίματηρά χρόνια του Άγώνα, όταν η πολιτικά, κοινωνικά και πνευματικά άπλαστη Ελλάδα αναζητούσε τόν καλύτερο έαυτό της, προσπαθούσε νά οίκοδομήσει έπάνω σά έρείπια και νά θεμελιώσει τό νέο πολιτισμό της, άνερευνοϋσε τό κίνητρο που θά ένέπνεε τη νέα προσπάθεια και θά καθοδηγοϋσε τις πρώτες έξορμήσεις της, ο ρομαντισμός — σε πλέρια άκμή στο έξωτερικό — κατακάλυπτε δικαίωματικά, κυριαρχικά, την πρώτη σελίδα της νέας Ιστορίας. Οί Έλληνες που σπουδάζανε στην Εϋρώπη, διαποτισμένοι από τις ρομαντικές ιδέες, θρεμμένοι με τη ρομαντική φιλολογία της εποχής, φλογεροί κ' ένθουσιώδεις, έρχονται στον τόπο τους με τό ρομαντισμό που ξεχείλιζε στις άποσκευές τους... "Ηταν οι πραγματικοί πρωτοπόροι στην πνευματική πορεία του έθνους: μά τώρα που η Ιστορία εϋρύνει την προοπτική και βοηθεί τις όρθές κρίσεις, έπιτρέπει ταυτόχρονα και μια δικαιότερη και συμφωνότερη πρός την πραγματικότητα έκτίμηση της συμβολής τους στη διαμόρφωση της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Σήμερα, πράγματι, όταν άνασκοϋμε τά περασμένα, όταν άναμετροϋμε τόν καιρό που πήγε άδικα χαμένος, θά είχαμε τό δικαίωμα νά χαρακτηρίσουμε την επίδραση τών λογιώτατων του έξωτερικού στον άσχημάτιστο άκόμη τόπο, από πολλές και σοβαρές πλευρές, καταστροφική. Άπροετοιμαστη η χώρα νά έκλέξει τό δρόμο που θά βάδιζε, άνίκανη νά έκτιμήσει τούς θησαυρούς της λαϊκής παράδοσης, θαμνημένη από τό νέο που έρχόταν απ' έξω, δασκαλεμένη νά περιφρονεί τόν πραγματικό της πλοϋτο, τη γλώσσα της, άναζητήσε, μαζί με τούς λογίους του έξωτερικού, ένα νέο ιδανικό ίκανό νά την ύψώσει, σά ίδια της τά μάτια, στο επίπεδο τών προγόνων τών όποιών η δόξα και τό κλέος επιβάλλανε καθήκοντα σκληρά και άποπνικτικά κάθε δροσερης Ικμάδας από τόν ξεσκαλωμένο λαό. Τό ιδανικό του αρχαϊσμού, που ύψώθηκε ως άνώτερη ιδεολογική επιδίωξη της φυλής για νά πλουτισθεί η πνευματική παρακαταθήκη του έθνους — ιδανικό που η πρώτη άφειηρία του είναι ο ρομαντισμός τών λογίων της εποχής, — ήταν μοιραίο νά παρασύρει και τη γλώσσα που πριν από την Επανάσταση γνώρισε κάποιαν ίσορροπία με τό γλωσσικό συμβιβασμό του Κοραή. Τό ρεύμα της επιστροφής στη γλώσσα τών αρχαίων, στη γλώσσα του Πλάτωνα και

του Ξενοφώντα, ενισχυμένο με τη φυσική αίγλη που άσκοπσε στα πνεύματα και στις συνειδήσεις ή συναίσθηση της λαμπράς καταγωγής, του ασύγκριτου θησαυρού της παλιάς κληρονομίας, είχε δύναμη παρυσούρα. "Ήδη οι εκπαιδευτικοί νόμοι του 1834 και 1836 του νεαρού βασιλείου άναγνώριζαν ουσιαστικά ως επίσημη γλώσσα την αρχαίζουσα. "Ίσως λαμπρότερα από κάθε άλλο γλωσσικό μνημείο της εποχής, τό κλίμα του καιρού μάς τό δίνει ό μεταφραστής της «Κορίννας» της Μαντάμ ντέ Στάελ, ό Ε. Α. Σίμος, σ' έναν άληθινά πολυσήμαντα πρόλογο, όπου εξηγεί τις φιλολογικές ροπές και τις γλωσσικές αντίληψεις των συγχρόνων του. (Ή μετάφραση, και ό πρόλογος είναι του 1835): «Έπειτα ήθελα έκλέξει βιβλίον γραφέν με την γλώσσαν του ένθουσιασμού, και όχι της σκέψεως και της σκεπτικής άπορίας, έπειδή φρονώ ότι και τά έθνη καθώς και τά άτομα, κατά την πρώτην αυτών νεότητα, εύκολώτερα οδηγούνται εις τό καλόν διά της όρθως διευθυνομένης καρδίας. "Ήθελα προτιμήσει σύγγραμμα ύπαγορευμένον από την λύπην, έπειδή ή τοιαύτη στάσις της ψυχής είναι καθαρωτάτη και παρά πάσαν άλλην έπιτηδεία νά διεγείρη την εύαισθησίαν και νά καταστήση έρασμίαν την άρετήν. "Ήθελα επί τέλους αγαπήσει σύγγραμμα διαθέτον την ψυχήν εις άγάπην και μίμησιν των προγόνων, διά του θαυμασμού των μεγάλων έργων και των έξαισίων μνημείων της αρχαιότητας, και του κάλλους των τεχνών εις τάς όποιás αυτοί έχάραξαν τον τύπον της ύψηλής των εύφυίας' καθότι άν εις όλα τά έθνη ή σπουδή των αρχαίων έργων είναι ώφέλιμος, εις ήμάς είναι άπαραίτητος ανάγκη' αυτή της προγονικής δόξης ή ανάμνησις δύναιται νά μάς ένισχύση μεγάλως εις τό στάδιον του νέου ήμών πολιτισμού, και νά μάς έμνεύση περισσότερο θάρρος εις τάς δυνάμεις μας, περισσοτέραν ύψηλοφροσύνην εις την έθνικήν μας άξίαν...». Αυτά χαρακτηρίζουν με πολλήν εύγλωττία τό ιδεολογικό κλίμα της εποχής. Μ'άς ίδούμε, και τό γλωσσικό ιδανικό. "Ο ίδιος πρόλογος είναι διαφωτιστικός: «Καθ' όσον άφορᾷ τό λεκτικόν, κανένα των λογίων μας διαλανθάνουσιν αί άπαντώμεναι δυσκολίαι εις την μεταχείρισιν της νεωτέρας ήμών γλώσσης, και τό κοινόν όλον της Έλλάδος γνωρίζει πόσον διαφωνούσι των πολλών περι τό άντικειμένον τούτου αί γνώμαι. "Ως περισσότερο άρμόζον εις τό σύγγραμμα και τον διορισμόν του, έστοχάσθην νά μεταχειρισθῶ ύφος εύληπτον, και όσον τό δυνατόν όλιγώτερον μακρυνόμενον από την κοινήν όμιλίαν' γνωρίζω και έγώ, μετά πολλών άλλων, ότι ή τύχη της ώραίας ήμών γλώσσης δέν είναι νά μένη στάσιμος, και ότι άπαρνεΐται ίσως νά συντελέση εις την βελτίωσιν αυτήν του

μεγάλου τούτου όργάνου της έκπαιδεύσεως, όστις δέν φιλοτιμείται νά προσθέση βήμα τι προόδου εις την τελειοποίησιν του.

Στά πρώτα χρόνια, λοιπόν, του έλευθερωμένου έθνους, στην πρώτη δεκαετία του νέου βασιλείου, αυτό φαίνεται νά είναι τό γλωσσικό ιδανικό των γραφόντων: «ύφος εύληπτον και όσον τό δυνατόν όλιγώτερον μακρυνόμενον από την κοινήν όμιλίαν». "Ωστόσο, άν ρίξουμε μία ματιά στη μετάφραση, θά διαπιστώσουμε ως ποιο σημείο άσκήθηκε, από τόσο νωρίς, ή έπιρροή των λογιώτατων για νά μπορεί ένας λόγιος νά θεωρεί την καθαρεύουσα που μεταχειρίζεται «ως όσον τό δυνατόν όλιγώτερον μακρυνομένην της κοινής όμιλίας».

«Μεταξύ Όσβάλδου και Κορίννης, άφ' ής σιγμής έχωρισθησαν, ειχεν άρχίσει ή οικειότης, άναμφιβόλως άποτέλεσμα της επιστολής της Κορίννης: εύδαιμόνες ήσαν άμφοτεροι, και ήσθάνοντο προς άλλήλους, διά την εύδαιμονίαν αυτήν, εύγνωμοσύνην έγκάρδιον.»

— Σήμερον, ειπεν ή Κορίννα, θέλω σās δείξει τό Πάνθειον και τον Άγιον Πέτρον' ειχα βέβαια έλπίδα τινά, έπρόσθεσε μειδιώσα, ότι ήθέλετε συγκατατεθῆ νά περιέλθωμεν όμοθ την Ρώμην και διά τοϋτο τό όχημά μου είναι έτοιμον. Σās έπρόσμενα' ήλθετε' όλα καλά' ως κινήσωμεν. — Έξαισιον πλάσμα! ειπεν ό Όσβάλδος' ποία άραγε είστε; που άπεκτήσατε τόσα θέλητρα πολυειδή, και προς' άλληλα σχεδόν άσυμβίβαστα; εύαισθησία, παιδρότης, άμειμονία, βαθύνοια, σεμνότης, χάριτες, όλα σεις είσθε άραγε πλάνη; ή είσθε εύδαιμονία υπεράνθρωπος της ζωής εκείνου όστις επί γης σās άπαντᾷ; — Α! άν δυνηθῶ νά σās προξενήσω καλόν, μη πιστεύσετε ότι θέλω ποτε τό παραμελήσει. — Προσέχετε καλώς, ανέλαβεν ό Όσβάλδος, άρπάζων με όρμήν την δεξιάν της Κορίννης, προσέχετε μη θελήσετε νά μου προξενήσετε καλόν...» (Τόμος Α', σελ. 131 - 132).

"Ομως τά πρώτα είκοσιπέντε χρόνια που άκολούθησαν την άπελευθέρωση του έθνους, οι γλωσσικοί άγώνες, που είχαν κοπάσει στα επαναστατικά χρόνια, ξαναρχίζουν με περισσότερη ένταση, και τό ιδανικό του αρχαϊσμού ξαναγυρίζει με ισχυρότερη έπιμονή. Ή καθαρεύουσα, που είχε διαμορφωθεί με τόσα δάνεια και με τόσους πολιτογραφημένους ξενισμούς, δέν είναι ακόμη τόσο κοντά στην αρχαία — πράγμα που άποτελούσε την κυριώτερη επιδίωξη των καθαρευόντων. "Ήδη ό Π. Σοϋτσος άναλαμβάνει νά δείξει τό δρόμο της επιστροφής στην αρχαία γλώσσα. «Ή γλώσσα των αρχαίων Έλλήνων και ήμών των νεωτέρων έσεται μία και ή αυτή' ή Γραμματική εκείνων και ήμών έσεται μία και ή αυτή. Αί λέξεις, αί φράσεις εκείνων έσονται ίμόναι παραδεκταί' πάσα δέ ξένη λέξις, ή φράσις ξένη έν λέξεσιν ελληνικαίς έξοβελισθήσεται...» Αυτά γράφει στα 1853. Και ό αγαθός Ι. Γ. Σεμτέλλος, μετά-

φράζοντας τὸν «Βέρθερο» τοῦ Γκαίτε («Βέρτερο» τὸν τυπώνει) ἀπὸ τὰ γαλλικά στὰ 1843, δέκα χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ κήρυγμα τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Π. Σούτσου, διερωτᾶται στὸν πρόλογο τῆς μετάφρασῆς του— εἶναι, ἀληθινά, ἐξαιρετὰ γλωσσικά ντοκουμέντα οἱ πρόλογοι αὐτοί, γιατί ζωγραφίζουν τίς ἀνησυχίες καὶ τίς ἀπασχολήσεις μιᾶς ὀλοκλήρης ἐποχῆς— ποιά γλώσσα θὰ ἔπρεπε νὰ προτιμῆσει:

« Ὑφος μετεχειρίσθη ἐν αὐτῇ σπεῦδον πρὸς τὴν ἐπὶ μᾶλλον καλλυνομένην καὶ ἐξαρχαιουμένην γλώσσαν μας καὶ τῶν δυνάμεων μου ἀνάλογον. Εἰς γλώσσαν, ὁποία ἢ ἡμετέρα, ἀκανόνιστον καὶ ἀσύμφωνον, πολλὰ δυσχερῆς ἀποβαίνει εἰς τὸν γράφοντα, καὶ μάλιστα τὸν μεταφέροντα ἀπὸ γλώσσης ἄλλης ἰδέας καὶ φράσεις ἀναρμόστους καὶ ἀκατανόητους πολλάκις παρ' ἡμῖν, ἢ συναρμογῇ τῆς ἀπλῆς καθομιλουμένης καὶ τῆς ἀρχαίας, ἐν ταύτῳ δὲ καὶ ἡ θηρευομένη καλλιέπεια... » Καὶ νὰ μιά, ὄχι καὶ τόσο ἀπροσδόκητη γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀπολογίας: « Ζητοῦμεν συγγνώμην ἂν, πρὸς τὸ εἰρημένον ἀποβλέποντες, καὶ δρον ἔχοντες τὴν εὐφράδειαν καὶ ὀμαλότητα, ἀπετράπημεν ἐνίοτε τῶν ἀδυσωπήτων τῆς ἀρχαίας κανόνων, ἀκολουθήσαντες ὁμῶς τὴν φωνὴν τῆς ἐν χρήσει νεωτέρας γλώσσης. Ὡσαύτως ζητοῦμεν συγγνώμην, ἂν ἐφάνημέν πού τολμηροί, τὴν καθομιλουμένην ἐπὶ πολὺ ἐξάραντες... » Καὶ μεταφράζει ὁ Σεμέλλος:

« Πῶς εἶνε τις παιδίον! ὁποία τιμὴ προσεῖθεται εἰς ἐν βλέμμα! Πῶς εἶνε τις παιδίον! Εἶχομεν ὑπάγει εἰς τὴν Βαλακίην. Αἱ κυρταὶ ἐξήλθον ἐπ' ὀχήματος καὶ κατὰ τὴν περιδιάβασιν ἐνόμισα ὅτι οἱ μελανοὶ ὀφθαλμοὶ τῆς Καρλόττας... Εἶμαι ἀνόητος, συγχώρησέ με! Ἐπρεπε νὰ τοὺς βλέπω τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐκείνους... Αἱ κυρταὶ συνδιελέγοντο ἐκ τῆς θυρίδος μὲ τοὺς πλήρεις ἀβουλίας καὶ ζωηρότητας τοὺτους νέους. Ἐζήτησα τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς Καρλόττας. Ἄ! Ἐτροχον ἀπὸ τοῦ ἐνός πρὸς τὸ ἕτερον ἄλλ' ἐπ' ἐμοῦ! ἐμοῦ! ἐπ' ἐμοῦ ὀλοκλήρως εἰς αὐτὴν προσηλωμένου μηδ' ἄπαξ δὲν διέμειναν! Ἡ καρδιά μου διηύθυνε πρὸς αὐτοὺς μνηρίους ἀποχαιρετισμοὺς καὶ ἐκείνη δὲν μ' ἐθεώρει ποσῶς! Τὸ ὄχημα ἀνεχώρησε καὶ δάκρον ἔβραζε τὸ βλέφαρόν μου. Τὴν ἠκολούθησα μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ διέκρινα εἰς μίαν τῶν θυρίδων τὸν κεφαλόδεσμον τῆς Καρλόττας στρενράσης διὰ νὰ μὲ ἴδῃ. Οἶμοι! ἐμὲ ἄρα! Φίλε μου, ταλαντεύομαι εἰς τὴν ἀβεβαιότητα ταύτην αὐτὴ εἶναι παρήγορός μου. Μ' ἐζήτηι ἴσως! ἴσως! καλὴν νύκτα! ὦ! πῶς εἶμαι παιδίον! » (Τόμ. Α', σελ. 76).

* * *

Μέσα σὲ τοῦτο τὸ κλίμα ἔζησε ἡ ἑλληνικὴ πνευματικὴ ζωὴ τίς πρῶτες δεκαετίες μετὰ τὴν Ἐπανάσταση. Δὲν εἶναι σκοπὸς τοῦ ἀρθροῦ αὐτοῦ, μέσα στὰ περιωρισμένα σύνορα ποὺ τοῦ καθορίζει ὁ χῶρος, νὰ πα-

ρακολουθῆσει τὸν γλωσσικὸν ἀγῶνα μὲ τοὺς μεγάλους ἱστορικοὺς τοῦ σταθμοῦ, ὡς τὸ κήρυγμα τοῦ Ψυχάρη, στὰ 1888. Ἄν στὴν εἰσαγωγή μου ὑπῆρξα διεξοδικός, ἦταν γιατί ἤθελα νὰ δώσω στερεές κάπως βάσεις στὶς σκέψεις ποὺ θ' ἀκολουθήσουν καὶ ποὺ ἀποτελοῦν ἄλλωστε τὸ κύριο θέμα τῆς μικρῆς αὐτῆς μελέτης ποὺ εἶναι ἓνα κεφάλαιο μόνο στὴν ὀμαδικὴ συμβολὴ τοῦ τεύχους αὐτοῦ. Ἐνα πρόβλημα, ποὺ δὲ φαίνεται νὰ ἔχει ἐξεταστῆ μὲ τὴν εὐρύτητα ποὺ τοῦ πρέπει, εἶναι ἡ ἀμοιβαία σχέση κι' ἀλληλεπίδραση γλώσσας καὶ ἰδεολογίας— δίνω στὴ λέξη τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἔκταση, περιλαμβάνοντας δηλαδὴ σ' αὐτὴν τίς ἐθνικὲς ἐπιδιώξεις, τὴ φιλοσοφία τῆς ζωῆς (κοσμοθεωρία), τίς κοινωνικὲς, καθεστωτικὲς ἀντιλήψεις, ποὺ δημιουργοῦν τὴν κορυφὴ τῆς πυραμίδας, τὸ ἐποικοδόμημα— καὶ τὸ ἀναγκαῖο συμπέρασμα τῆς ἀλληλοδιείσδυσης αὐτῆς στὴν πρόοδο τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Μιλήσαμε πρὸ πάντων γιὰ τὸν ξενικὸ ρομαντισμὸ ποὺ μᾶς ἤρθε κυρίαρχος ἀπὸ ἄλλὰ περιβάλλοντα γιὰ νὰ κατευθύνει τὸ ἄπλαστο κι' ἀσχημάτιστο ἔθνος. Ὁ ρομαντισμός, ὅταν ξεκινᾷ ἀπὸ καθιδρυμένη παράδοση— καὶ παράδοση ἔξω ἦταν ὁ κλασικισμός, ἡ στατικότητα τῆς μορφῆς,— εἶναι κατ' ἀνάγκην ἐπαναστατικός. Ἡ δραματικὴ του ἐνέργεια ἐκδηλώνεται ριζοσπαστικῶς, διασπώντας τὰ παλιὰ ὄρσημα γιὰ ν' ἀνοίξει νέους δρόμους στὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία. Τὸ βασικὸ στοιχεῖο τοῦ ρομαντισμοῦ εἶναι ἡ ἐπανάσταση. Παντοῦ ὅπου ὁ ρομαντισμὸς ἐκδηλώθηκε ὡς κίνημα, — κίνημα καλλιτεχνικὸ καὶ πολιτικό, — εἶχε συνέπειες καθαρὰ ἐπαναστατικῆς. Τολμῶ νὰ ὑποστηρίξω πῶς καὶ σ' ἄλλα τὰ σύγχρονα κινήματα, ποὺ καθὲ τόσο μᾶς ἀπασχολοῦν, ἂν ἐρευνήσουμε, θὰ διαπιστώσουμε τὰ ἴδια ἐκεῖνα δυναμικὰ στοιχεῖα ποὺ γέννησαν τὸ ρομαντισμὸ. Γιατί, ἀληθινά, ὁ ρομαντισμὸς, περικλείοντας τὸ στοιχεῖο τῆς ἐποποιίας, συντρέφει καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς τολμηρῆς δημιουργίας. Ὁ ἀτομισμός, ἡ ἐξαρση τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου, ἡ ἠρωοποίηση καὶ συνεπῶς ἡ μυθοποιία, ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἐμφυτὴ ἀνάγκη τῆς εὐρυνσης τοῦ κύκλου τῆς ἀκτινοβολίας καὶ καταλήγουν σὲ μιὰ νέα ἀποθέωση. Ἄλλ' αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ στοιχεῖα, τὰ μεγεθυτικὰ τῆς καθημερινῆς ζωῆς, τὰ ἐξαιρουτὰ καὶ ἠρωοποιούντα τὸ ἄτομο καὶ τὴ μικρὴ του δράση, δημιουργοῦν τίς προϋποθέσεις μιᾶς ἀνόδου, συνθέτουν τὰ χρώματα ποὺ θὰ διαγωνίσουν στὸν πίνακα τῆς ἱστορίας τὴν ἐποποιία τῆς ἐποχῆς. Ὁ ρομαντισμὸς ὑπῆρξε γιὰ τὸν ξένο κόσμον ἐπαναστατικός καὶ ἀναγεννητικός. Ἐδῶσε νέαν ὄθηση στὰ πνεύματα, ὑπῆρξε κίνητρο γιὰ μεγάλες καὶ γενναῖες πράξεις καὶ ἀρνούμενος τὸ παρελθόν, οἰκοδόμησε τὸ

μέλλον. Όμως, έδω στην Ελλάδα, μέσα σ' εδάφη που έμειναν πνευματικώς άγονα όλοκληρες έκατονταετίες, προεκτείνοντας τον μεσαίωνα ως τον 19ο αιώνα, που θα στηριζόταν, τί θα άνέτρεπε, τί θα οικοδομούσε; Μπήκε στον τόπο σαν είδος πνευματικής πολυτέλειας κι από τά πρώτα χρόνια έκφυλίστηκε. Τά έξωτερικά του στοιχεία, ή φιλολογική του επένδυση διασώθηκε μόλις. Τό ούσιαστικό περιεχόμενο του κινήματος ξέφτισε όλοκληρωτικά προτού έρθει καν σ' επαφή με τίς δημιουργικές δυνάμεις του έθνους. Η ανάγκη δημιουργίας ενός καλύτερου μέλλοντος, ή ανάγκη για τή σύνθεση ενός καλύτερου και γονιμότερου ιδεώδους για τήν πρόοδο τής ανθρωπότητας, πνευματική και πολιτική, πήρε σέ μάς όψη αντίστροφη. Έγινε ιδανικό έπιστροφής στον άρχαιο κόσμο και παραμελήθηκαν όλοκληρωτικά και οι μικρές έσω ζωτικές δυνάμεις του έθνους, ή νεοδημιουργημένη παράδοση, που θα μπορούσαν νά ύφάνουν τό καλύτερο αύριο. Οι κήρυκες και οι άπόστολοι του ιδανικού αυτού ζήτησαν νά φτιάξουν μία γλώσσα αντίστοιχη με τό ιδεώδες τής έπιστροφής και ως μοιραία συνέπεια άκολούθησε ή όπισθοδρόμηση. Ένα τεράστιο πολιτικοκοινωνικό γεγονός, που άποτέλεσε τήν πρώτη σελίδα στή νέαν έθνική ζωή, ή Έπανάσταση του 1821, έμεινε όλοκληρωτικά άνεκεμετάλλευτο από τήν έλληνική λογοτεχνία τών μετεπαναστατικών δεκαετιών. Γιατί, βέβαια, ούτε οι λαϊκές μυθιστορίες του Κ. Ράμφου («Ο Κατσαντώνης») και του Στεφ. Ξένου («Η Ηρωίς τής Έλληνικής Έπανάστασεως»), ούτε του Σούτσου τά πατριωτικά μυθιστορήματα ή του Πιτσιπιού ή περιπετειώδης έπιφυλλιδιογραφία («Η Όρφανή τής Χίου»), που κατάθελξαν τον έλληνικό λαό στή νηπιακή από τήν άποψη τής λογοτεχνικής επίδοσης ήλικία του, μπορούν νά θεωρηθούν ως αντιπροσωπευτικά κι άντάξια του μεγάλου γεγονότος. Και είναι ακόμα χαρακτηριστικό τό γεγονός πώς και μερικοί Έλληνες μυθιστοριογράφοι, παραμελώντας όλότελα τό κοντινό παρελθόν, που ώστόσο τους είχει δώσει τήν έλευθερία νά γράφουν, αναζήτησαν θέματα είτε από τή μεσαιωνική ιστορία του τόπου είτε από τήν έλληνική μυθολογία, όταν τά θέματά τους δέν είναι παρμένα όλοκληρωτικά από ξένα περιβάλλοντα. Ποιά ήταν ή επίδραση τής γλώσσας στήν πεζογραφία τής έποχής εκείνης; Θά μπορούσε νά δώσει κανένας σαν άπάντηση τήν αντίστροφη τών όρων: Άκριβώς τέτοια που ήταν ή επίδραση τής πεζογραφίας (τής φιλολογίας, τής ιδεολογίας γενικώτερα) στή γλώσσα! Πεζολογία άφόρητη, φανακισμός τών πραγματικών ροπών τής έθνικής ζωής, ξεστράτισμα κι όπισθοχώρηση μπρός στά προβλήματα που όρθωνεν ή νέα ζωή. Μερικές δεκαε-

τίες έλεύθερου έθνικού βίου άν, φυσικά, δέ μπορούσαν νά δημιουργήσουν παράδοση πνευματικής ζωής στον τόπο, κι άν, μέσα στά χρονικά τουτα σύνορα, ό κορμός τών γραμμάτων και τών τεχνών δέ θα μπορούσε νά κρατηθεί σταθερός και ίκανός ν' αναπτυχθεί χωρίς τήν ξένη επικουρία, πολλές φορές τόσο σημαντική ώστε νά επηρεάζει τή γενικώτερη κατεύθυνση και του γενικού τής χώρας πολιτισμού, θα μπορούσαν ώστόσο, άν ύπήρχε σοφή καθοδήγηση, νά δημιουργήσουν τίς προϋποθέσεις μιās άνθησης που θα έρχόταν άργότερα, όταν ή συνείδηση του λαού θα κατόρθωνε ν' άποχτήσει κάποιαν αύθυπαρξία κι' αυτάρκεια μέσα στά πλαίσια τής συγκεκριμένης έθνικής πραγματικότητας. Η σοφή αυτή καθοδήγηση όχι μόνο έλειψε, αλλά κι' όταν ύπήρξε ως κατεύθυνση άπλως, ώδήγησε τό έθνος στήν αναζήτηση χιμαιρικών επιδιώξεων, που του συσκοτίσαν τό φωτεινό του δρόμο. Η διανόηση τής έποχής δέν κατέστρεψε μόνο τή γλώσσα του λαού, δέ νέκρωσε τίς δυνατότητες μιās ώραίας εξέλιξης που θα έφερνε πιο γρήγορα στον ιστορικό αναγκαίο σταθμό τής πνευματικής άνάστασης, αλλά και εξέτρεψε όριστικά και για πολλά χρόνια τή μελέτη τής λαϊκής παράδοσης, τήν όρθή εκτίμηση του λαϊκού τραγουδιού και του λαϊκού μύθου, παρεμποδίζοντας έτσι τήν άνάπτυξη μιās άληθινά έθνικής έλληνικής λογοτεχνίας.

Άν ήθελε κανένας νά διαπιστώσει ποιό ρόλο παίζει ή γλώσσα στήν πρόοδο τής πνευματικής ζωής ενός τόπου, θα μπορούσε ν' αναζητήσει τό πειστικώτερο παράδειγμα στή δραματική πάλη που ξετυλίχτηκε έδω στήν Ελλάδα μέσα σέ μιάν όλοκληρη περίπου έκατονταετία. Ο ξένος μελετητής τής νέας έλληνικής λογοτεχνίας θα μείνει ίσως έκπληκτος μπρός στήν έπιμονή με τήν όποιαν έμφανίζεται σέ κάθε καμπή του έθνικού πνευματικού βίου τό γλωσσικό ζήτημα. Άν όμως θελήσει νά κοιτάξει από σιμώτερα τήν άφετηρία, τήν εξέλιξη και τήν όλη διαδρομή τής φιλολογίας αυτής στον 19ο αιώνα, θα ύποχρεωθεί νά καταγράψει διαρκώς νίκες και ύποχωρήσεις στον τομέα του πνευματικού πολιτισμού που συμβαδίζουν με τήν πρόοδο ή τήν ύποχώρηση τής δημοτικής στο λογοτεχνικό στίβο τής χώρας. Σέ καμιά ίσως ξένη φιλολογία — εκτός, φαντάζομαι, στή σκανδιναυική — ή πνευματική του τόπου ζωή δέν έξαρτήθηκε τόσο στενά και τόσο άμεσα από τή διαμάχη μεταξύ καθαρεύουσας και δημοτικής, μεταξύ λογιωτατικής γλώσσας και γλώσσας του λαού. Τουτο γιατί στήν Ελλάδα με τήν καθαρεύουσα και τή δημοτική συνδυάστηκαν δυό αντίμαχα ιδεολογικά ρεύματα, που άνταγωνίστηκαν κι' άνταγωνίζονται ακόμη με προοπτική τήν προσέλευση του έθνους στά

Ιδανικά τους. Στενή προγονοπληξία ή καθαρεύουσα, χαλίνωση τών πιό άγνων και πιό αυθόρμητων ροών του πνεύματος, φορμαλισμός άφόρητος, στατικότητα, αποτελμάτωση — και μαζί αντίδραση κατά τών άδυσώπητων νόμων τής Ιστορικής εξέλιξης τής γλώσσας. Η στάση αυτή μιας μερίδας τών λογίων του τόπου μπροστά στο μεγάλο και συνολικό πρόβλημα τής εθνικής επίδοσης στον τομέα του πνευματικού πολιτισμού ήταν φυσικό ότι θα δημιουργούσε το αντίπαλο στρατόπεδο, όπου θα έπρεπε να αναγεννηθούν όσα στοιχεία άπονέκρωσε ή διαβρωτική κάθε συγκλίση και ή στρεβλωτική κάθε πνευματικής όρμης γλωσσική επιτήδευση. Όμως οι άναπόφευκτοι σταθμοί, οι χαρακτηριστικές περιόδους που εμφανίζουν ανάγλυφα τήν πνευματική διαδρομή, καθοδηγούνται από τή διαρκή σταθεροποίηση ενός νεοελληνικού Ιδεώδους που, καθ' όλη σχεδόν τήν έκταση του 19ου αιώνα, έντοπίστηκε στην προσπάθεια τής γλωσσικής αναγέννησης σε συνδυασμό με τήν άφύπνιση τών δημιουργικών Ικανοτήτων του Έθνους. Η γλωσσική αυτή άνάπλαση ύπήρξε ταυτόχρονα μία γενναία έπιχείρηση για τήν προσέγγιση τής λογοτεχνικής δημιουργίας στις πρώτες κι' άνόθευτες πηγές τής, στην εθνική λαϊκή παράδοση, στο δημοτικό τραγούδι, στο θρύλο, με μία λέξη στην πραγματική λαϊκή ψυχή.

Η ήθογραφία, δηλαδή ή πιστή περιγραφή ενός ώρισμένου κοινωνικού και έθιμικού κύκλου, με χαρακτηρισες και ήρωες που βγαίνουν από τή στενή τούτη περιοχή και συχνά δέν τήν ξεπερνούν, αποτελεί το πρώτο - πρώτο στάδιο μιας εθνικής λογοτεχνίας. Ο λογοτέχνης είναι φυσικό πως θα στρέψει τά μάτια πρώτα - πρώτα στην περιγυριά του, απ' αυτήν θα νιώσει τις πρώτες συγκινήσεις, από αυτήν θ' άντλήσει τις πρώτες έμπνεύσεις, αυτήν θα θελήσει ν' άπηχήσει. Η ήθογραφία αποτελεί στην τέχνη και τήν πρώτη δείλην εμφάνιση του ρεαλισμού, ενός ρεαλισμού σχεδόν φωτογραφικού, άφοι' ή δύναμη και ή έφεση τής σύνθεσης αποτελεί ύστερογενές στάδιο στην τέχνη που είναι ύποχρεωμένη ν' άρχισει από το έλφα. "Ε, λοιπόν, ό ρομαντισμός, ό κούφιος ρομαντισμός που κυριάρχησε από τήν πρώτη στιγμή στην Έλλάδα, δέν έπέτρεψε καν αυτή τή φυσιολογική εκδήλωση τής εθνικής λογοτεχνίας. Ο άρχαϊσμός άπόπνιξε κάθε διάθεση περιγραφής του τοπικού περιβάλλοντος, γιατί τό τοπικό αυτό περιβάλλον, οι συνήθειές του, ή γλώσσα του, προπαντός ή γλώσσα του, έρχόντανε σε πλήρη διάσταση με τις επιδιώξεις τών πρώτων έλλήνων ρομαντικών. « Η γλώσσα είναι τό ένδυμα τής σκέψεως », λέει κάπου ό "Άγγλος συγγραφέας και βιογράφος Τζώνσον στη βιογραφική μελέτη που αφιερώνει στον έπίσης

"Άγγλο ποιητή του 17ου αιώνα Cowley. Κι' άληθινά, ή σκέψη τών Έλλήνων λογίων τών πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα, προσηλωμένη καθώς ήταν στο άρχαϊκό ιδανικό, πως ήταν δυνατό να ένδυθει τή γλώσσα του λαού; Γι' ούτό δέν είναι παράδοξο πως ή πρώτη καθαυτό έλληνική ήθογραφία άναφάινεται μόλις στα 1855 με τό « Θάνο Βλέκα » του Π. Καλλιγιά. (Ο « Συμβολαιογράφος Τάπος », τό άξιολογώτερο διήγημα του Άλ. Ρ. Ραγκαβή, που παρουσιάζει κι' αυτό άρκετά ήθογραφικά στοιχεία, έκτός του ότι είναι σταγόνα στον ώκεανό τής άλλης όλης παραγωγής του συγγραφέα, πνίγεται μέσα σε φόρτο άσημαντολογίας. "Άλλωστε ό ίδιος ό "Άλέξανδρος Ρ. Ραγκαβής στη γαλλικά έκδομένη « Ιστορία τής Νεοελληνικής Φιλολογίας » [Α. Ρ. Rangabé: « Histoire Littéraire de la Grèce Moderne », Έκδ. Calman Lévy 1877 τόμ. Β' σελ. 271], άναγνωρίζει πως « ό σοφός δικηγόρος και άλλοτε ύπουργός Π. Καλλιγιάς, πρώτος έγραψε μακρόν πως μυθιστόρημα ονομάζεται « Θάνος Βλέκας » και ένδιατρίβει περί τήν περιγραφήν τών ήθών τών όρεινών κοιτών τής Ελλάδος. Σπινθηροβολεί εύφύται και είναι γεγραμμένον εις ύφος δυνατόν να χρησιμεύση ως υπόδειγμα ». Παίρνων αυτούσια τήν περικοπή από τό προτασσόμενα στην α' έκδοση του « Θάνου Βλέκα » σε βιβλίο, γιατί ό « Θάνος Βλέκας » δημοσιεύτηκε πρώτη φορά στην « Πανδώρα » του Νικ. Δραγούμη), Τό ύφος, γράφει: ή γλώσσα — που θεωρούσε ως υπόδειγμα ό Ραγκαβής, δέ μπορούσε φυσικά να διαφέρει από τών άλλων πεζογράφων τής έποχής. Ίδου ένα πρόχειρο δείγμα:

« Ο Θάνος ήτο νέος εύειδής, περίπου είκοσιεσσάρων έτών· του σώματός του ή άνάπτυξις ήτον εύρυθμος και εύπεπής, τό πρόσωπόν του εύγενές και σεμνόν και οι χαρακτηρισες του έν γένει εύγαμμοι, άπεικονίζοντες υπό τήν γλυκύτητα του ήθους φιλότιμόν τι και άξιοπρεπές. Καθ' όλα είχε τι άνώτερον τών ανθρώπων τής τάξεώς του και ήγόπα πολύ τήν καθαριότητα, ώστε δέν έφαινετο ότι είναι γεωργός. Διά τούτο έλεγαν ή μήτηρ του ότι τήν ήπάτησε, διότι αυτή μόν έτεκε στρατιώτην, αυτός δέ έπρόδωκε τόν προορισμόν του, τήν μέλαιναν κόμην του δέν είχε ξυτίσει περί τήν κεφαλήν του, ως οι τής τάξεώς του κατά τους άρχαίους Σκύθας, σκάφιον άποκεκαρμένον, άλλ' έκεισε μετρίως, οι δέ μέλανες όφθαλμοί του έδείκνυον σέπην και εύστάθειαν ».

Ο προλογιστής τής έκδόσεως του 1922, ό μακαρίτης Γ. Τσοκόπουλος, έγραφε πως « ό Καλλιγιάς ήρχετο να δώσει μυθιστόρημα έλληνικόν, με έλληνικήν υπόθεσιν, με σκηνας από τόν έπαρχιακόν βίον ». Μα προσθέτει προς τό τέλος: « Θα έπερίμενε κανείς ότι τό μυθιστόρημα, διεξαγόμενον ως επί τό πλείστον εις τήν έξοχήν, θα έδι-

δεν άφορμην και εις ώραιας εικόνας από την έλληνικήν φύσιν. Καμμία τοιαύτη δέν ύπάρχει εις τό βιβλίον του Καλλιγᾶ... είτε από άδυναμίαν, είτε από άδιαφορίαν, τά φυσικά στοιχεία περνούν άπαρατήρητα... Η ψυχρά καθαρολογία της έποχής, με τάς έξεζητημένας λέξεις, που εμφανίζονται πρώτην φοράν, μεταβάλλει τό υπέροχον φυσικόν φαινόμενον εις μίαν τυπικήν περιγραφήν...»

Στά λόγια τούτα του μακαρίτη Τσοκόπουλου κλείνεται μία αναντίρρητη ιδεολογική και κοινωνική, στον τομέα της λογοτεχνίας, πραγματικότητα. Τά φυσικά στοιχεία, δηλαδή γενικώτερα και καθολικώτερα: τό φυσικό περιβάλλον, και από άδυναμία, και από άδιαφορία περνά σχεδόν άπαρατήρητο. Η καθαρολογία, φανακισμός της γλώσσας όπως και φανακισμός των βαθύτερων αισθημάτων, έμποδίζει τό λογοτεχνικό ταλέντο νά αναπτύξει όλες τίς δυνατότητές του, νά προικίσει τό δημιούργημα του με τόν άπαραίτητον εκείνο «κόσμο», με τόν άπαραίτητον εκείνον κλιωπισμό που κάνει τό έργο τέχνης νά ξεχωρίζει από μία στεγνή πραγματεία. Και όμως, καθώς είπαμε και πριν, ό «Θάνος Βλέκας» του Π. Καλλιγᾶ άποτελεί «παρήγορον δασιν», για νά θυμηθούμε τή φράση που ό Κων. Φ. Σκόκος χρησιμοποιεί στον πρόλογο της «Ανθολογίας Έλληνικών Διηγημάτων» («Εκδ. Ι. Δ. Κολλάρου 1920) — έναν πρόλογο που παρ' όλη τήν συντομία του, μπορεί νά θεωρηθεί και ως μία ένδιαφέρουσα κοινωνιολογική έποπτική μελέτη της νεοελληνικής πεζογραφίας. Τά πλαίσια του άρθρου αυτού — τό είπα και πιο πριν — δέν έπιτρέπουν νά παρακολουθήσουμε ιστορικά και λεπτομερειακά τήν εξέλιξη της νεοελληνικής πεζογραφίας, από τόν Βικέλα με τόν «Λουκή Λάρα» (ένα ακόμη πληρέστερο από τεχνική άποψη ήθογραφικό μυθιστόρημα) ως τόν Γεώργιο Βιζυηνό, που πρώτος κατόρθωσε νά δώσει μορφή και περιεχόμενο στο άπλαστο ακόμη ως τήν έποχή του νεοελληνικό διήγημα, πρώτος κατάλαβε πόση δημιουργική δύναμη κλείνει μέσα της ή γλώσσα του λαού και, σαν αντίδραση στην τότε κυρίαρχη καθαρεύουσα, αποτόλμησε σε πολλά από τά διηγήματά του νά χρησιμοποιήσει, δειλά, είναι ή άλληθμοτική. Αλλά δέν είναι χαρακτηριστικό της τεράστιας έπιρροής της δημοτικής γλώσσας για τήν αισθητική και μορφολογική άρτίωση της νεοελληνικής πεζογραφίας και για τήν έπιρροή αυτής της πεζογραφίας στη συνολική ζωή του έθνους, πώς αρχίζουμε νά μιλάμε για νεοελληνική διηγηματογραφία μόνο από τόν Βιζυηνό και δώθε, δηλαδή μόνο από τή στιγμή που ή δημοτική έκαμε έστω και τήν άνεπίσημη είσοδό της στη νεοελληνική

λογοτεχνία; Δέν άντέχω στον πειρασμό νά μεταφέρω εδώ όσα πράγματι σωστά και άνεπίδεκτα αντιρρήσεων γράφει ό προλογιστής του άπανθίσματος των έκλεκτών ελληνικών διηγημάτων, ό Κων. Φ. Σκόκος, που άν και καθαρολόγος ό ίδιος, άναγνωρίζει τήν αναπόφευκτη έπιρροή της γλώσσας στην έντεχνη πεζογραφία:

«... Αλλά έκείνος όστις έδωκε τήν όριστικήν κατεύθυνσιν και άπεκροστάλλωσε τήν άληθινήν μορφήν του νεοελληνικού διηγήματος, είναι ό Γεώργιος Βιζυηνός. Μόνον εις τά διηγήματα αυτού διαπνέει ζείδωρος ή έθνική ψυχή, αισθανομένη πονώσα, γελώσα, πιστεύουσα, όνειροπολούσα, σκεπτιομένη, όμιλούσα. Εις τά διηγήματά του ζωγραφίζεται ή ελληνικωτάτη Θράκη, ό φυλετικός της χαρακτήρ, ή ήθογραφία της, αί παραδόσεις της, ή λαϊκή της ψυχή. Είναι δε και εκ των πρώτων σκαπανέων της δημοτικής ως λογοτεχνικής γλώσσας, όμιλήσας εν πολλοίς τήν γλώσσαν του λαού εις τούς ήρωας των διηγημάτων του. Διότι, τέλος πάντων, πρέπει νά όμολογηθῆ άπεριφράστως ότι, πλην των άλλων αισθητικών και φυσιολογικών συνθηκών, μέγα και άνυπέροβλητον πρόσκομμα έπήρξε και τό ζήτημα της γλώσσας, καθηλωμένης ακάμπτως εις τήν άτυκήν παράδοσιν! Προς Θεού! Πώς είναι δυνατόν νά συμπεριληφθῆ εις τό διήγημα ή λαϊκή ψυχή, ό χαρακτήρ της φυλής, ή ζωή του έθνους, άφού ή γλώσσα σημαίνει αυτών τήν σκέψιν, τό αισθημα, τήν ζωήν; Φαντασθήτε, έξαφνα, μεταξύ των ήρώων του Στεφάνου Ξένου και πειρατός ή όρσοβίου λαλούντας και συνεννοούμενους με τό τυπικόν και τό λεκτικόν της κλασικής παραδόσεως! Τοιαύτη άντιαισθητική έπιτήδευσις γλώσσας έπόμενον ήτο νά πλαστογραφη και αυτά έτι τά ιστορικά πρόσωπα και τούς πραγματικούς τύπους της συγχρόνου ζωής εις ήρωας σκιώδεις, ψευδείς και άνυπάρκτους.

> Και εδώ ακριβώς θέλω νά καταλήξω. Αλλά ό προσανατολισμός και ή όριστική μορφή του νεοελληνικού διηγήματος άρχεται άφ' ής ακριβώς έποχής χρονολογείται ή γλωσσική άπλοποίηση εις τά λογοτεχνικά έργα και ή βαθμιαία κατάλυσις των άτυκών μορμολυκείων, τά όποια μεθ' όλους τούς άπεγνωσμένους άγώνας των άτυκιστών και του έλευθέρου βασιλείου έστάθη άδύνατον νά εισέλθουν εις τήν ζωήν. Διά τόν άπλούστατον λόγον ότι ή γλώσσα δέν μπορεί ποτέ νά είναι αυθαίρετον κατασκευάσμα των άλλων επί τῆ βάσει τυπικού έκλιπόντος και κανόνων διαγεγραμμένων εκ των προτέρων. Και τό διήγημα, λοιπόν, από του όποιου έλειπεν ή γλώσσα — αυτή ή σκέψις, τό αισθημα και ή εκδήλωσις της ζωής του πλήθους, — ήρξατο εκ παραλλήλου χειροφειτούμενον έφ' όσον συντετριβοντο βαθμηδόν αί χειροπέδες του δυσκάμπτου άτυκισμού, αί όποια τό άπέπνιγον. Έκτοτε χρονολογείται ή ολοέν πυκνουμένη φάλαγξ των μεταγενεστέρων διηγηματογράφων ή όποια έδημιούργησε και θα παραγάγη άσφαλώς έργα δυνάμειν όχι μόνον νά έπιζήσουν, αλλά και νά τεθούν εν τῆ πρώτῃ γραμμῆ της παγκοσμίου διηγηματογραφίας.»

Συμπέρασμα ίσως ύπερβολικά αισιόδο-

ξο. 'Αλλ' δλες αὐτές οἱ σκέψεις τοῦ μακαρίτη Σκόκου διατηροῦν καί σήμερα ἀέριαι τήν ἀξία τους.

* *

Σήμερα, στό γενικό σχῆμα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας συνηθίζουμε νά ταυτίζουμε καί νά θεωροῦμε ὅτι ἀνήκει στόν ἑλληνικό κορμό μέ ἀξεχώριστους δεσμούς τῆ λογοτεχνική κίνηση στό 'Εφτάνησα, καί στή μελέτη τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας οἱ στάθμοι πού διακρίνουμε δέ χαρακτηρίζονται καί ἀπό τά τοπικά τους σύνορα. Ἡ ταύτιση τούτη, στήν εὐρύτερη προοπτική τῆς, εἶναι δικαιολογημένη. Ὅμως δέν πρέπει νά παραμελεῖται πῶς οἱ πολιτικοὶ ὄροι στό 'Εφτάνησα εἶχαν εὐνοήσει τήν ἀνάπτυξη μιᾶς καθαρά τοπικῆς λογοτεχνίας ἀνεξάρτητα ἀπό τό γεγονός ὅτι τά ἐπικρατοῦντα φιλολογικά καί ἰδεολογικά ρεύματα, μεταφυτεμένα ἀπό τή Δύση, ἦτανε τότε ταυτόσημα γιά ὀλόκληρη τήν 'Ελλάδα. Πραγματικά, λοιπόν, πολύ πρὶν ἀρχίσει στήν ὑπόλοιπη ξεσπλαβωμένη 'Ελλάδα νά γίνεται ζωηρή λογοτεχνική ζύμωση, τά 'Εφτάνησα εἶχαν δική τους πνευματική ζωή μέ κάποιο παρελθόν πού ἀποτελοῦσε καί τήν ἰδεολογική προῖκα τῆς κατοπινῆς σολωμικῆς σχολῆς. Κι' ἀν τό γλωσσικό ζήτημα καθ' ἑαυτό δέν ἦταν δημιούργημα τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἐλευθερίας ἢ τῶν χρόνων τῆς γλωσσικῆς ἐπανάστασης τοῦ Ψυχάρη, ἀλλά τῆς ἐποχῆς πού ἡ λογιστικὴ παράδοση βάρυνε στήν 'Ελλάδα, στό 'Εφτάνησα ἡ παράδοση τῆς δημοτικῆς ἦταν ἀκόμη παλιότερη. Ἐξετάζοντας τήν ἱστορία τῆς δημοτικῆς στίς Ἰόνιες νήσους, θά μπορούσαμε νά φτάσουμε ὡς τά 1530, ὅταν ὁ Κερκυραῖος λόγιος Νικόλαος Σοφιανός, θέλοντας νά μορφώσει τό ἔθνος του μέ σειρά ἀπό ἐκλαϊκευτικά βιβλία, προτιμᾷ τήν ἀπλή, τῆ λαϊκή γλῶσσα. Εἶναι μάλιστα γνωστό πῶς ὁ ἴδιος εἶχε συγγράψει μιᾶ γραμματική τῆς ἀπλοελληνικῆς κ' ἕνα ἀπλοελληνικό λεξικό, πού ἔμειναν ὁμως ἀνέκδοτα. Κ' ὕστερα ἐρχόμαστε στόν Ἡλία Μηνιάτη, στόν Παναγιώτη Δοξαρά, στόν Βικέντιο Δαμωδό, στόν Νικηφόρο Θεοτόκη, πού ὅλοι ὕφαναν τήν παράδοση, πού θά τήν ἔκανε κατόπι σύνθημα ὁ Σολωμός.

Δέν πρέπει, λοιπόν, στόν ἀγῶνα γιά τήν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς νά παραμεληθοῦν οἱ μεγάλες προσπάθειες τῶν Ἐφτανησιωτῶν λογίων, πού μέ τό Σολωμό ἀρχηγό καί μέ τοὺς ἄλλους δορυφόρους καί κατόπι μαθητές, πάλεψαν γιά τό θρίαμβο τῆς γλῶσσας τοῦ λαοῦ.

Δέ θά παρακολουθήσουμε τήν ἱστορία τοῦ δημοτικισμοῦ στήν 'Ελλάδα, γιατί τέτοια δέν εἶναι ἡ πρόθεση τῆς μελέτης αὐτῆς. Ὅσα προηγήθηκαν, μολονότι στήν

οὐσία δέν ἀπέχουν ἀπό μιάν ἱστορική συνοπτική ἀφήγηση, σκοπό τους εἶχαν νά διασαφηνίσουν πῶς ἡ καθαρεύουσα ἦτανε τό γνήσιο τέκνο τοῦ ρομαντισμοῦ τῆς ἐποχῆς, ἑνός ρομαντισμοῦ πού θέλησε, ἐδῶ στήν 'Ελλάδα, νά δημιουργήσει μιᾶ δική του ζωή, προικίζοντας τόν πνευματικό βίο τοῦ τόπου μέ ἰδανικά πού ἐρχόντανε σέ μοιραία ἀντίθεση μέ τίς οἰκοδομητικές προσπάθειες τοῦ ξεσπλαβωμένου ἔθνους, καί πῶς ἡ καθαρεύουσα αὐτή, ἐπηρεάζοντας ἀναπόφευκτα καί τῆ λογοτεχνική ἐκδήλωση στό σύνολό της, στάθηκε γιά πολλά χρόνια ἡ κυριώτερη αἰτία τῆς ἀποτελμάτωσης, τῆς χαλιναγώγησης τῶν καλλιτεχνικῶν ροπῶν, τῆς ὀπισθοδρόμησης. Ὁ ρομαντισμός τῆς γλῶσσας διασπάται μόλις κατὰ τίς δυὸ τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα, τήν ἐποχὴ δηλαδή πού ἕνας ὑγιῆς ρεαλισμός ἀρχίζει νά ἐκτοπίζει ἀπό τίς ἰσχυρὲς θέσεις του τόν ψευτορομαντισμό τῶν λογιστικῶν τοῦ 'Ἐθνους. (Καί εἶναι ἴσως θέμα ἀξιο γιά εὐρύτερη ἐρευνα καί μελέτη τό γεγονός ὅτι ὁ ρομαντισμός στήν 'Ελλάδα ἀρχίζει νά χάνει ἔδαφος περὶπου τήν ἴδια ἐποχὴ ὅταν κ' ἐξῶ στή Δύση γίνεται αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη τῆς ἀντίδρασης κατὰ τοῦ παρνασσικοῦ πνεύματος πού, μοιραία κατάληξη ἑνός ρομαντισμοῦ πού εἶχε ἤδη ἐκπληρώσει τόν προορισμό του, ἀναβίωνε τῆ στατική στεριότητα τοῦ κλασικισμοῦ.) Ἀπὸ τήν ἀπελευθέρωση τοῦ ἔθνους ὡς τό 1880 ἔχει περάσει μισὸς αἰῶνας. Τά ἑλληνικά προβλήματα, ὁ ἑλληνικός βίος, τὰ ἑλληνικά ἔθιμα, ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία γίνονται ἀντικείμενα μελέτης ὄχι μόνο ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές, ἀλλά κι' ἀπὸ τήν ἑλληνικὴ διανόηση πού θαμποβλέπει τίς συνιστώσες γραμμὲς ἑνός νεοδημιουργητοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τό σκελετό μιᾶς νέας ζωῆς πού θ' ἀποτελέσει τῆ σπονδυλικὴ στήλη τοῦ ἔθνους. Ἀπὸ τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ὡς τό 1880, κλίμα πνευματικὸ τῆς χώρας ἦτανε ὁ ἀβάθος πατριωτισμός, ἡ κούφια ρητορεία, ὁ ρομαντικὸς στόμφορ πού εὕρισκε τῆ συνεπιῆ του ἐκδήλωση στήν ἀρχαιόπρεπη καθαρολογία. Τὸ ξένο μ' ὀλί, πού μ' αὐτὸ ἀγωνίζονταν οἱ λογάδες νά μολιάσουν τὸ ἀδύναμο δεντρί τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, ἐπαίρνε ὅλο τό γνήσιο χυμὸ τοῦ βλασταριοῦ κι' ἀναπτύσσονταν ἀληθινὸς τραγέλαφορ. Παράδοση ἰσχυρὴ δέν ὑπῆρχε γιά ν' ἀντιδράσει, κ' ἔτσι ὁ τόπος ἔμεινε καθυστερημένη ἐπαρχία τῆς Δύσης μ' ἐπιβαρυντικὸ στοιχεῖο τὴν ἑλλειψη κάθε συνεκτικοῦ δεσμοῦ μέ τό πρόσφατο ἡρωικὸ παρελθόν. Ἡ ἀβαθὴ προγονολατρεία πού κατέκλυζε τὸν πεζὸ καί ποιητικὸ λόγο τῆς ἐποχῆς δέν εἶχε καμμιά σύνδεση μέ τῆ βαθύτερη ψυχὴ τοῦ λαοῦ καί καμμιά ἐπαφή μέ τῆ γνήσια λαϊκὴ ψυχὴ. Ἡ συστηματικὴ μελέτη τοῦ ἑλληνικοῦ περιβάλλοντος, πού ἐπιχειρεῖ μέ τίς λαογραφικὲς ἐρευνὲς του

ὁ Ν. Γ. Πολίτης, παρακινεῖ τοὺς Ἑλληνες λογοτέχνες νὰ παρακολουθήσουν καὶ νὰ σπουδάσουν τὸν ἑλληνικὸ βίον, ν' ἀντλήσουν ἀπὸ τὸ θρύλον γονιμοποιᾶ στοιχεῖα ποὺ θὰ τὶ ἐκμεταλλεῦθουν εἴτε στὴν πεζογραφία, εἴτε στὴν ποίηση, νὰ ἐμπνευσθῶν ἀπὸ τὸ ἠθογραφικὸ περιβάλλον καὶ ν' ἀπηγήσουν στὴ λογοτεχνικὴ τοὺς δημιουργία τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ. Ἔτσι οἱ πρῶτες λαογραφικὲς μελέτες τοῦ Ν. Γ. Πολίτη, ποὺ συγκεντρώθηκαν τὸ 1874 σὲ τόμο μετὰ τὸν τίτλον: «Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τοῦ νεωτέρων Ἑλλήνων, Νεοελληνικὴ Μυθολογία, μέρος Α' καὶ Β'», γίνονται ἕνας μεγάλος κ' ἀποφασιστικὸς σταθμὸς γιὰ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἐπηρεάζουν τὴν κατεύθυνση τῆς νεώτερης ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Πραγματικὰ ἀπὸ τότε κυρίως ἀρχίζει ἡ μεγάλη στροφή. Οἱ λογοτέχνες ἀρχίζουν νὰ γνωρίζουν τὸν ἑαυτὸ τους, τὴν ἀποστολὴν τους. Ὁ ρομαντισμὸς ἀποβάλλει τὴ βαρεῖα πανοπλία του ποὺ ἐμποδίζει κάθε πρόοδο καὶ κάθε ἐλεύθερη κίνηση, κ' ἕνας νέος ρομαντισμὸς, ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὴν ρεαλιστικὴ ἐνατένιση τοῦ περιβάλλοντος, ρομαντισμὸς συνειδητὸς, μετὰ σκοποῦς ἀληθινὰ ἀναγεννητικούς, ἀναβλασταίνει, θέτοντας στοὺς Ἑλληνες λογοτέχνες νέα, μεγάλα καὶ πραγματοποιήσιμα καθήκοντα. Εἶναι μιὰ νέα ἐπιστροφή ποὺ διακηρύσσεται αὐτὴ τὴ στιγμή, ἀλλὰ ἐπιστροφή λογικὴ ἢ ἐπάνοδος στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, καὶ μὲ ἀφετηρία τὸ ὠραῖο Ἰβανικὸ της, ἡ δημιουργία καὶ θεμελίωση τοῦ νέου πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Μέσα σὲ τούτους τοὺς καιροὺς — κ' ἀφοῦ προηγήθηκε ὅλη ἡ προεργασία, ἀφοῦ ἀμύντορες τῆς δημοτικῆς γλῶσσας φάνηκαν σοφοὶ γλωσσολόγοι καὶ καθηγητὲς, ἀφοῦ φανατισμένοι καθαρολόγοι ἀναγκάστηκαν ν' ἀναγνωρίσουν τὰ θέλητρα καὶ τὸ δυναμισμό τῆς γλῶσσας τοῦ λαοῦ — ἤρθε τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη. Τὸ «Ταξίδι» ἔπεσε ὄχι σάν πέτρα, ἀλλὰ σάν βράχος ὀλόκληρος σ' ἑλαφρῶς ρυτιδούμενα νερά, καὶ δημιουργεῖ τὸ θόρυβον ποὺ ἦταν φυσικὸ κ' ἀναμενόμενο νὰ δημιουργήσῃ. Τὸ «Ταξίδι» δὲν ὑπῆρξε μετέωρον ποὺ φώτισε τὸν πνευματικὸν μας ὀρίζοντα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ κ' αὐθαίρετα. Τὸ «Ταξίδι» ἦταν καρπός, ἦταν τὸ ἀναπότρεπτον μέστωμα μιᾶς ὀλόκληρης ζύμωσης ποὺ προηγήθηκε. Γι' αὐτὸ στὰ ἴδια τούτα χρόνια κ' ὄχι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, διαπιστώνουμε μιάν ἀνθησὴν ποὺ ἀξίζει τὸν κόπον νὰ μελετηθεῖ καὶ νὰ ἐρευνηθεῖ στοὺς ἐσωτερικοὺς δεσμοὺς της μετὰ τὸ ἀμεσοπαρελθόν, ἀλλὰ καὶ ὡς θεμελιακὸ στοιχεῖον τοῦ ἀμεσομέλλοντος. Εἶναι μιὰ μεγάλη ἐποχὴ γιὰ τὸ ἔθνος στὴ συνολικὴν του σύλληψιν. Τὸ δξύτατον κήρυγμα τῆς δημοτικῆς συμπίπτει μετὰ οὐσιώδεις κοινωνικὰς καὶ ψυχολογικὰς ἀλλοιώσεις τῆς νεοελληνικῆς

ζωῆς. Στὴν πολιτικὴν ἐμφανίζεται ἡ ἐπιβλητικὴ φυσιογνωμία τοῦ ἀνακαινιστοῦ Χαριλάου Τρικούπη, ποὺ ἀγωνίζεται νὰ συγχρονίσῃ τὴν Ἑλλάδα, νὰ κινήσῃ τὰ πνεύματα πρὸς νέες κατευθύνσεις καὶ πρὸς μιὰ δράσιν ἐθνικὴν εὐρύτερη. Ἡ προσάρτηση τῆς Θεσσαλίας ἀναρριπίζει καὶ πάλιν τὴν Μεγάλην Ἰδέαν, ποὺ εἶχε σχεδὸν παραμεριθεῖ γιὰ μακρὸν διάστημα, κ' ἡ ἐμφάνισις τοῦ Παλαμᾶ στὸ λογοτεχνικὸν στίβον γίνεται ἡ συνισταμένη τῶν δυὸ τάσεων στὸ ἠθικὸν πεδίον: τοῦ πνευματικοῦ συγχρονισμοῦ καὶ τῆς ἀναγέννησης τοῦ ἐθνικοῦ, ἐνὸς ἐθνικοῦ μ' εὐρύτερη προοπτικὴ καὶ μετὰ βάση τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, τὴν ἐπάνοδον στὴ γῆν τὴν ἑλληνικὴν καὶ στὶς παραδόσεις τοῦ λαοῦ ποὺ ὁ λογιωτατισμὸς περιφρονεῖ. Οἱ οἰκοδόμοι τοῦ νέου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στρέφουν συχνὰ τὰ βλέμματα πρὸς τὸ παρελθόν, πρὸς τὸν ἀρχαῖον κόσμον, ποὺ ἀποτελοῦσε ἄλλοτε σύνθημα καὶ ἐπιδίωξιν τῶν καθαρολόγων καὶ Φαναριωτῶν. Ὁμως ὁ ἀρχαῖος κόσμος δὲν εἶναι πιά ψυχρὸν μνημεῖον ποὺ πρέπει τυφλὰ ν' ἀντιγράψουμε. Ἡ ἀρχαιολατρεία καὶ ἡ σπουδὴ της δὲν εἶναι κόνις τῶν ἀρχαιολατρῶν. Εἶναι μιὰ γόνιμη πηγὴ γιὰ τὴν δημιουργίαν ἐνὸς νέου παρόντος. Αὐτὴ ἡ ἐνατένισις τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἡ προσήλωσις πρὸς τὶς παλιὰς ἀξίαις, ποὺ μετὰ τὸν ἀτυχὸν πόλεμον τοῦ 1897 ἐκδηλώνεται σάν καρπὸς ἐθνικῆς ἀπογοήτευσης, δὲν ἀργεῖ νὰ μεταβληθεῖ σὲ δημιουργικὴν πυρῆνα ζωῆς.

Ἄν ἡ πρώτη δεκαετία τοῦ 20ου αἰῶνα στάθηκε περίοδος σκληρῆς καὶ γόνιμης πάλης γιὰ τὸν δημοτικισμόν, — καὶ στὰ δέκα τούτα χρόνια ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία, ποίηση καὶ πεζὸς λόγος, ἐμφανίζονται ἐξαιρετικὴν ἀνθησὴν, — ἡ δευτέρη δεκαετία σηματοθεῖ τὴν γενικώτερην ἀνοδὸν τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τοῦ τόπου μετὰ τὴν πυρῆνα πάντα τὸν δημοτικιστικὸν πνεῦμα. Ὁ δημοτικισμὸς, ὠθούμενος ἀπὸ τὴν δημιουργικὴν πνοὴν ποὺ φύσηξε στὸ κράτος ἢ πολιτικῶν νικῶν, παίρνει ὀλοένα εὐρύτερον πνευματικὸν περιεχόμενον καὶ γεμίζει τὶς συνειδήσεις μετὰ τὴν πεποίθησιν γιὰ τὸ μέλλον. Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα κυριαρχεῖ στὴν λογοτεχνικὴν παραγωγὴν, περιοδικὰ ἀναγεννητικὰ βγαίνουν, ἐρχονται στὴν ἐπιφάνειαν ἀδρὲς προσωπικότητες, καὶ ὁ δημοτικισμὸς ἀπὸ τὴν δύναμιν τῶν πραγμάτων εἰσχωρεῖ σιγά-σιγά στὴν Ἑκπαίδευσιν. Ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννησις, μετὰ τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ καὶ τὸ σεβασμὸν τῆς δημοτικῆς παράδοσης, γίνεται σχεδὸν πραγματικότητα...

Στὸ διάστημα τούτον ὁ πεζὸς λόγος, βρίσκοντας, τέλος, τὴν ἐπαφὴν του μετὰ τὸν λαόν, μετὰ τὰ πραγματικὰ του αἰσθήματα, μετὰ τὶς ἀνόθευτες παρορμήσεις του, κατορθώνει ν' ἀσκήσῃ τὴν τεράστιαν ἐπιρροὴν τοῦ στὴ μάζαν. Εἶναι μιὰ ἀμοιβαία διεξόδουσις

ανάμεσα στη γλώσσα και στη λογοτεχνία, όταν η πρώτη, επηρεάζοντας λυτρωτικά τη δεύτερη, την αναγκάζει να εξοικειωθεί με το περιβάλλον της, κ' η δεύτερη, με μοναδικό έκφραστικό όργανο την πρώτη, την υποχρεώνει να θυμηθεί όλες τις κρύφιας αρετές της που ξεκινούν από το λαϊκό τραγούδι και το θρύλο, που δυνάμονται από την τοπική διάλεκτολογία κ' επιβάλλονται στην πανελλήνια γλωσσική αίσθητική.

Τά πενήντα χρόνια που πέρασαν, αν στάθηκαν χωνευτήρι των ακροτήτων και δυνάμωσαν παράλληλα τη δημοτική κίνηση, αν τα πενήντα τούτα χρόνια του άγωνα απόδειξαν την καθαρεύουσα, στο λογοτεχνικό τουλάχιστον τομέα, ανίσχυρον αναχρονισμό και τη δημοτική παντοδύναμη πραγματικότητα, μορφοποιώντας την όλοένα σε συνείδηση άμετακίνητη για τη μεγάλη, τη συντριπτική απέναντι της μειοψηφίας πλειονότητα των Ελλήνων λογίων, υπήρξαν συνάμα και περιθώριο πλούσιας πείρας. Πείρας γλωσσικής. Μέσα σε πενήντα χρόνια, κάτω από την επαναστατική πνοή του πρώτου συνθήματος, η γλώσσα εξελίχθηκε, οι τύποι της όσο πάνε κι' αποκρυσταλλώνονται, ή φωνητική της στερεώθηκε και το τυπικό της αγωνίζεται να βρεί, ύστερ' από τόσες άμφιταλαντεύσεις, την οριστική, — μολονότι για την άενα εξελισσόμενη γλώσσα τίποτα δεν είναι οριστικό, — την επικρατέστερη, έστω, και κυριαρχούσα μορφολογική του έκφραση. Σήμερα, πενήντα χρόνια μετά το «Ταξίδι» του Ψυχάρη, η γλώσσα ή δημοτική σπουδάζεται με τα συμπεράσματα της πείρας, κ' οι έπιστήμονες γλωσσολόγοι καταρτίζονται, με οδηγητή την άντοχή του λεκτικού και του τυπικού στην τριβή του μισού αιώνα, τη Γραμματική της Νέας Έλληνικής Γλώσσας... («Έχω ύπ' όψη μου τη συστηματική έργασία του κ. Μανώλη Τριανταφυλλίδη.) «Άλλ' ή μισός αυτός αιώνας που πέρασε βοηθεί σ' ένα ψυχραιμότερο άντίκρουσμα του γλωσσικού προβλήματος. Μετά τους ώραιους φανατισμούς της πρώτης στιγμής, φανατισμούς χρήσιμους, γιατί χωρίς αυτούς ήταν άδύνατο να λυγίσει ή γλωσσική αντίδραση — έρχεται ή ώρα του άπολογισμού και των κάποιων άναθεωρήσεων ίσως... Μετά τη νίκη μετρούνται τά λάφυρα. Και στά λάφυρα ύπάρχει πάντα ή έπιλογή. Όμως το έργο αυτό, αν είναι κυρίως δουλειά των έπιστημόνων γλωσσολόγων, αν το καθήκον της τυπολογίας και της συστηματοποίησης των γραμματικών κανόνων μιάς νέας γλώσσας που άνδρώθηκε χωρίς ώστόσο να πάρει άκόμη και την οριστική της άποκρυστάλλωση, χωρίς ν' άποκτήσει ά-

κόμη τη δύναμη της έπιβολής και της ύποκατάστασης της στο ίδίωμα και στις άναρχικές γλωσσικές άκροβασίες των γραφόντων, αν άνήκει στους σχολιαστές και τους συλλέκτες του λεκτικού ύλικού, δεν είναι και λιγώτερο δουλειά των λογοτεχνών και κυρίως των πεζογράφων, αυτών που καθμερινά χειρίζονται τη γλώσσα και που άγωνίζονται με το όργανο αυτό να σταθεροποιήσουν μιά παράδοση και να διαμορφώσουν κάποιο νεοελληνικό ύφος, γενικώτερο από τις άτομικές έπιδόσεις, καθολικώτερο, με μιά λέξη, έθνικό. «Η γλώσσα, ή κύρια δηλαδή βάση του ύφους στους πεζογράφους, — δε μιλά για τους ποιητές, γιατί οι ποιητές δεν έχουν ποτέ ύφος, αλλά μόνο εικόνες και μεταφορές και συχνά λεκτικές διαστρεβλώσεις, — παραμένει άκόμη άναρχική και άσύδοτη. «Η γλωσσική αυτή άσυνδοσία, άποτέλεσμα της ρευστότητας του τυπικού και της συνεχιζόμενης παντοδυναμίας του ιδιώματος, για τους νέους κυρίως λογοτέχνες που δε ζυμώθηκαν με τον άγωνα του δημοτικισμού, που δεν πάλεψαν για μιά λέξη, για ένα τύπο, για ένα κανόνα, έχει συνέπειες καταστρεπτικές. Θέλοντας να θηρεύσουν την άνύπαρκτη στο έργο τους πρωτοτυπία, άνίκανοι να χρησιμοποιήσουν με όρθότητα και με άγάπη τη δημοτική γλώσσα που πολλές φορές την άγνοούν, παραδίδονται ναυαγία στην καθαρεύουσα, που διατηρεί άκόμη θέσεις ίσχυρες στις άλλες έκδηλώσεις του πεζού λόγου, αυτού που βρίσκεται έξω από την περιοχή της τέχνης. «Ο κίνδυνος είναι όλοφάνερος. Όταν ή γλώσσα, από τις συνεχείς νοθεύσεις, πάψει να προσφέρει αίσθητικήν ίκανοποίηση, ή γλωσσική έκζήτηση, ή, κυριολεκτικώτερα, ή γλωσσική έκλυση, με τις άναπόφευκτες γραμματικές και τυπικές άκολασίες, είναι φυσική και μοιραία συνέπεια. «Ο έντεχνος πεζός λόγος, που υπήρξε ο κύριος προπαγανδιστής της δημοτικής — ή ποίηση μπορεί πραγματικά να προηγήθηκε, ή άκτινοβολία της μπορεί να υπήρξε μεγάλη και έπιβλητική — ο ποιητικός λόγος έδρασε προπαρασκευαστικά και επικουρούμενος από το δημοτικό τραγούδι ξεκαθάρισε το αίσθητικό πεδίο που έπρόκειτο κατόπιν να όργώσει ο πεζός λόγος — όμως ο τελευταίος αυτός έγινε κήρυκας και σύνθημα και σημαία... — ώστόσο σήμερα ο ίδιος αυτός πεζός λόγος αν άφειθεί άκαθοδήγητος κι' άχαλίνωτος, μπορεί να γίνει κι' ο νεκροθάφτης της γλώσσας με την πρόθυμη συνδρομή αυτής της ίδιας της ποίησης που άντήχησε άλλοτε από τά «Έφτάνησα σαν έγερτήριο θούριο γλωσσικής άφύπνισης. «Η δημοτική γλώσσα, άφου πέρασε ένα στάδιο σχετικής καθαρότητας, γιατί υπήρχε πραγματική έφεση καλλιλογίας και προσπάθεια καλλιέργειας του γλωσσικού ύλικού, κινδυνεύει να ξεπέσει στους καιρούς μας σ' ένα παρδαλό λε-

κτικό ανακάτεμα που αποτελεί αναμφισβήτητο ξεστράτισμα από τις επιδιώξεις και τους γνήσιους σκοπούς των δημοτικιστών. 'Αλλά ποιές ήταν άραγε αυτές οι επιδιώξεις κι' αυτοί οι σκοποί; 'Ητανε μήπως ο αναγκαστικός προσηλυτισμός στη δημοτική του Ψυχάρη; Στόν «μαλλιαρισμό»; —θα διορθώσουν ίσως οι επιζώντες ακόμη σκληροί πολέμιοι του μακαρίτη. 'Αλλά μαλλιαρισμός, βέβαια, δεν υπάρχει. 'Υπάρχει γνήσια και τεχνητή δημοτική. 'Η γνήσια δημοτική είναι αυτή που έχει πηγή της και σκοπό της τὸ λαό. Είναι αυτή που χρησιμοποιεί τους ὀρθοὺς τύπους της γλώσσας του κι' όχι τους σφαλερούς—γιατί ὁ ἔκφυλισμός ἕως λεκτικού τύπου ἀπὸ ἀγνοία κι' ἀμάθεια δὲ σημαίνει πὼς πρέπει καὶ νὰ επικρατήσῃ, ἀντικαθιστώντας τὸν λογικὸ καὶ τὸν ὀρθό. Τεχνητὴ δημοτικὴ εἶναι ἐκείνη που ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ ὁμοιομορφία τοῦ κανόνα μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ Προκρούστες καὶ στὴ γλῶσσα. Αὐτὴ ἢ κακὴ κι' ὀλέθρια ἀντίληψη δημιούργησε τὶς κωμικὲς, πολλὰς φορές, ἀκρότητες που ἐβλάψαν ἀντὶ νὰ ὠφεληθῶν—μ' ὄλο που, καθὼς εἶπα καὶ πιὸ πάνω, οἱ ὠραῖοι φανατισμοὶ τῶν πρώτων χρόνων συντέλεσανε στὴν κατῆχουση τῆς δημοτικῆς κίνησης. 'Ὡστόσο εἶναι παρατηρημένο πὼς ὅπου οἱ φανατισμοὶ δὲ στηρίζονταν στὴν ἱστορικὴ καὶ γλωσσικὴ ἀναγκαιότητα τοῦ τύπου, ἀλλὰ στὴν ἀνάγκη τῆς συχνὰ ἐπιπόλαιης τυπικῆς ὁμοιομορφίας, δυνάμωναν ἀντὶ νὰ λυγίζουν τὴν ἀντίδραση. Κι' ἀφαιροῦσαν πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ἀγώνα. Γιατί, ἀληθινά, ἡ ὁμοιομορφία τοῦ κανόνα ὀδήγησε καὶ σὲ παράλογες φωνητικὲς ἀλλοιώσεις λέξεων, που καταντοῦσαν ἀκατάληπτες σ' αὐτὸν τὸν ἴδιο τὸ λαό. (Ὁ κ. Τριανταφυλλίδης στὴ Γραμματικὴ του δημοσιεύει ὀλόκληρο κατάλογο.)

'Η δημοτικὴ εἶναι ἀνάγκη ἱστορικὴ που θὰ επικρατήσῃ τελικὰ καὶ ὀλοκληρωτικὰ σάν ἀναπότρεπτη φυσικὴ ἀναγκαιότητα. 'Αλλὰ θὰ κυριαρχήσῃ, σάν δημοτικὴ, γνήσια καὶ ἀκέρια, κι' ὄχι σάν τεχνητὸ κατασκεύασμα που ἀραιώνει τὶς σχέσεις του μετὸ λαό, που ἀποκρούει ἀντὶ νὰ ἔλκει τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ σκέψη καὶ που ἀποδεικνύεται ἀνίκανο νὰ κατακτήσῃ τὴν ἐφημερίδα, ἢ ὁποία ὑποτίθεται πὼς ἀπευθύνεται σ' ὅλες τὶς κατηγορίες τοῦ πνευματικοῦ κοινοῦ.

Σήμερα, ἰδιαίτερώς σήμερα, ὕστερ' ἀπὸ πενήντα χρόνια γλωσσικῆς δοκιμῆς, μετὰ περάσματα εὐνοϊκά γιὰ τὸ κίνημα που ξεκίνησε μετὰ τὸν ὠραῖο κι' ἀναγεννητικὸ σκοπὸ τῆς ἐπικοινωνίας διανοουμένων καὶ μεγάλου κοινοῦ καὶ μετὰ εὐρύτερη προοπτικὴ τὴν ἀνύψωση τῆς πνευματικῆς στάθμης τοῦ ἔθνους, τίθεται ἐπιτακτικὰ τὸ πρόβλημα μιᾶς γλωσσικῆς ἀποκρυστάλλωσης ὡς καρποῦ μιᾶς μελετημένης γλωσσικῆς ἀνα-

θεώρησης. 'Ακριβῶς γιὰ νὰ σταθεροποιηθοῦν οἱ γέφυρες τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ πνευματικῶν ἀνθρώπων καὶ μάζας, μεταξὺ λογοτεχνίας καὶ κοινοῦ. Πιστεύω πὼς γιὰ τὸ μεγάλο αὐτὸ σκοπὸ ἕνα Συνέδριο εἶναι ἀπαραίτητο. Τὸ εἶχα ὑποστηρίξει κι' ἀπὸ ἄλλο βῆμα (βλ. Φιλολογικὴ Σελίδα «Καθημερινῆς», 13 'Ιουνίου 1938, ἀπ' ἀφορμὴ τὰ πενηντάχρονα τοῦ «Ταξιδιοῦ» τοῦ Ψυχάρη). 'Ἐνα συνέδριο που θὰ καθοδηγοῦνταν ἀπὸ γλωσσολόγους καὶ που θὰ εἶχε γιὰ μοναδικὸ του σκοπὸ τὴ γλῶσσα. Δὲ θὰ ἦταν Συνέδριο γιὰ ν' ἀσχοληθεῖ μετὰ τὶς τάσεις καὶ τὶς ροπὲς στὴ σύγχρονη λογοτεχνικὴ μας ἐκδήλωση. Τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι κυκεῶνας. Θὰ εἶναι μιὰ συγκέντρωση ἀνθρώπων «καλῆς θελήσεως» γιὰ τὴν ταχτοποίηση τῆς γλώσσας. Δὲν παραγνωρίζω πόσες δυσχέρειες ἔχει ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἰδέας καὶ πόσο τὰ συμπεράσματα θὰ εἶναι δύσκολα καὶ δυσεφάρμοστα. Οὐτε παραμελῶ τὸ γεγονός πὼς οἱ σημερινοὶ καιροὶ παρακινοῦν πρὸς ἄλλα καθήκοντα περισσότερο τρέχοντα. 'Ὁμως τὸ καθῆκον τῆς ταχτοποίησης τῆς γλώσσας μας δὲν εἶναι ὑποχρέωση λιγώτερο ἐπείγουσα καὶ τὴ νιώθουμε γιὰ τέτοια ὄσοι πιστεύουν σὲ μιὰ εὐρύτερη καὶ καθολικώτερη ἔθνικὴ ἀφύπνιση. Γιὰ τοῦτο δὲν θὰ ἦταν χρέος μικρὸ γιὰ τὴ «Νέα 'Ἐστία», που εἶχε τὴν ἐμπνευση τοῦ τεύχους αὐτοῦ, νὰ ἡγηθεῖ τῆς πρωτοβουλίας ὅταν οἱ καιροὶ καὶ οἱ περιστάσεις τὸ ἐπιτρέψουν.

* *

Μιλοῦσα πιὸ πάνω γιὰ τὸν κίνδυνο που διατρέχει ἡ δημοτικὴ ὅσο ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν κοινὴ λαλούμενη γλῶσσα μετὰ τύπους καὶ γραμματικὸς κανόνες που τὴν ἀποξενώνουν ἀπὸ τὸ πλατὺ κοινὸ που τὴ χρησιμοποιεῖ σὰ μοναδικὸ του ὄργανο. Ὁ κ. Μανόλης Τριανταφυλλίδης, στὴν «'Ιστορικὴ Εἰσαγωγή τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματικῆς», σύρει τὴ γραμμὴ συνεχείας ἀπὸ τὴν ἀρχαία ὡς τὴ σημερινὴ δημοτικὴ. 'Αποδεικνύει—δηλαδὴ συστηματικὰ ἐμφανίζει, γιὰ τὴν ἀνακάλυψη δὲν εἶναι καινούργια— πὼς ἡ σημερινὴ δημοτικὴ εἶναι ἡ φυσικὴ ἐξέλιξη τῆς ἀρχαίας γλώσσας. Εἶναι ἡ ἀναπόφευχτὴ τυπικὴ καὶ φωνητικὴ συνέπεια μιᾶς διαδρομῆς πάνω ἀπὸ δυόμισι χιλιάδες χρόνια, ἀπὸ τότες δηλαδὴ που ὑπάρχουν γραπτὰ μνημεῖα τῆς γλώσσας αὐτῆς. Γι' αὐτὸ ἔγραφα πιὸ πάνω πὼς εἶναι ἀναπότρεπτη ἱστορικὴ ἀνάγκη ἡ τελικὴ ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς, γιὰ τὴν ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει διαφορά καὶ ἀπόσταση ἀγεφύρωτη μεταξὺ γραπτοῦ λόγου καὶ κοινῆς ὁμιλούμενης γλώσσας, ἢ νίκη θὰ εἶναι ὑπὲρ τῆς τελευταίας. 'Η ὁμιλούμενη γλῶσσα ἔχει μετὰ τὸ μέρος τῆς τὸν ἀναπόδραστο νόμο τῆς φυσικῆς ἐξέλιξης. 'Η τεχνητὰ διαμορφούμενη στὸ γραπτὸ λόγῳ ἔχει ἐναντίον

της ακριβώς τὸ τεχνητὸ καὶ τὴν ἐχθρότητα τῶν φυσικῶν νόμων. Ἄλλὰ ποιά δημοτική; Γιατί ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι τὸ ζήτημα. Κ' ἐδῶ φανερόν ἐστι ὁ μέγας κίνδυνος, ποὺ εἶναι δίδυμος μὲ τὸν κίνδυνον ποὺ ἀπειλήσῃ καὶ ἀπειλεῖ κάθε γλῶσσα ξένη πρὸς τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς γλωσσικῆς — τυπολογικῆς, λεξιλογικῆς, φωνητικῆς — ἐξέλιξης. Ὄταν ἓνα ἰδιώμα — καὶ κάθε γλῶσσα εἶναι τὸ διαλεκτικὸ ἰδιώμα μιᾶς συγκεκριμένης ἐποχῆς — μορφοποιηθεῖ, ὑποβληθεῖ δηλαδὴ σὲ κανόνες ποὺ θεωροῦνται ὅτι πρέπει νὰ διέπουν στὸ ἐξῆς τὴ γλωσσικὴ ἐξέλιξη, θὰ ὀδηγήσῃ μοιραῖα σὲ νέα διγλωσσία, γιατί προστίθεται στὴν ἐξέλιξη αὐτῆ τὸ τεχνητὸ καὶ τὸ ψεῦδος, ποὺ παρεκτρέπουν τὴ φυσικὴ διαμόρφωση τῆς γλώσσας. Ὅσῳ τόσο εἶναι φανερό πὼς ὁ πεζὸς γραπτὸς λόγος στὴ λογοτεχνία, ποὺ εἶναι ἀναγκασμένος ν' ἀκολουθεῖ τὴ δημοτικὴ, χρειάζεται ὀρισμένους κανόνες ποὺ θὰ τὸν βοηθήσουν ν' ἀποχτήσει κάποια λεκτικὴ ὁμοιογένεια, — ἀπαραίτητο στοιχεῖο τῆς δημιουργίας λογοτεχνικοῦ ὕφους καὶ θὰ λέγαμε πνευματικοῦ πολιτισμοῦ γενικώτερα, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ πὼς ὅσο μιὰ γλῶσσα ἔχει γενικώτερη ἔκταση κ' ἐπηρεάζει εὐρύτερα στρώματα πληθυσμοῦ, τόσο πῶς ἐκτεταμένο εἶναι τὸ πεδίο τῆς γενικῆς πολιτιστικῆς ἀνάπτυξης.

Ὅμως ἀπ' ὅλα αὐτὰ προκύπτει πὼς καὶ μετὰ τὴν ἀποκρυστάλλωση, τὴν ἔστω προσωρινή, ἀφοῦ συνεχῶς ὁ γραπτὸς λόγος θὰ παρακολουθεῖ τὸν ὁμιλούμενον καὶ ποτὲς ὁ ὁμιλούμενος τὸν γραπτὸν, — τὸ πείραμα τῆς περασμένης ἐξηκονταετίας ἀπὸ τὸ 1830 ὡς τὸ 1890 εἶναι διδαχτικόν, — θὰ ὑπάρχει μιὰ κάποια ἀσυμφωνία ἀνάμεσα στὴ λαλούμενη καὶ στὴ γραφόμενη γλῶσσα, ποὺ θὰ δημιουργεῖ ἀναγκαστικὰ νέα διγλωσσία. Τὸ μοιραῖο τοῦτο ἀποτέλεσμα φαίνεται νὰ τὸ παραδέχεται καὶ ὁ κ. Μανόλης Τριανταφυλλίδης στὴν ἱστορικὴ ἐξέταση τῆς ἑλληνικῆς διγλωσσίας. Φυσικὰ ἡ διγλωσσία αὐτὴ δὲ θὰ ἔχει τὸ χαρακτηριστὸν τοῦ πολέμου ποὺ συντηρεῖται σήμερον ἀνάμεσα στὴν καθαρεύουσα καὶ τὴ δημοτικὴ, γιατί οἱ ἀποστάσεις ποὺ θὰ χωρίζουν τὸ γραφόμενον λόγον ἀπὸ τὸν ὁμιλούμενον θὰ εἶναι μικρὲς καὶ οἱ γέφυρες τῆς ἐπικοινωνίας εὐκόλες καὶ δυνατές.

Ὅσῳ φτάσουμε ὁμοῦ στὸ σταθμὸ αὐτὸ ποὺ προϋποθέτει ἑνιαῖο γλωσσικὸ πρόγραμμα σ' ὅλο τὸ διδακτικὸ σύστημα, ὥστε ἡ δημοτικὴ νὰ φανεῖ πράγματι ἑνιαία γλῶσσα, κ' ὄχι μιὰ γλῶσσα τῆς λογοτεχνίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐφημερίδας, ὑπάρχει ἓνας ἄλλος σταθμὸς ποὺ πρέπει νὰ περάσουμε καὶ ἤδη ἀνεπιστήτως περνᾶμε. Εἶναι τὸ στάδιο μιᾶς οὐσιαστικῆς τετραγλωσσίας. Ἡ τετραγλωσσία αὐτὴ εἶναι ἀκριβῶς συνέπεια τῆς ἀδυναμίας τῆς δημοτικῆς — ἀπ' ἀφορμὴ τοῦ κυκεῶνα ποὺ τὴ δέρνει ἀκόμη, ὕστερ' ἀπὸ

πενήντα χρόνια ἀγῶνων καὶ φανατισμοῦ γλωσσικοῦ — τῆς ἀδυναμίας τῆς νὰ ἐκτοπίσει ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ τὴν καθαρεύουσα κ' ἀπ' τὴν ἄλλη τὸ ἰδιώμα. Μ' ἄς ἰδοῦμε ἀπὸ σιμώτερα τὴν ἐκδήλωση τῆς τετραγλωσσίας αὐτῆς:

α') Εἶναι, πρῶτα - πρῶτα, ἡ ἀκαμπτη καθαρεύουσα, ποὺ συναντᾶται σ' ἐπιστημονικὲς πραγματεῖες, σὲ φιλοσοφικὰ πανεπιστημιακὰ δοκίμια καὶ σὲ διατριβές, σὲ πολλὰ κρατικὰ ἐκθέσεις (παρ' ὅτι τώρα τελευταῖα οἱ ὑπουργικὲς ἐγκύκλιες, ποὺ ἀπευθύνονται κυρίως στὸ λαόν, μιμοῦνται τὸ πρωθυπουργικὸ παράδειγμα καὶ συντάσσονται σὲ μιὰ καταληπτὴ ἀπὸ τὸ πολὺ κοινὸ μιχτὴ δημοτικὴ), σὲ ἄρθρα ἐφημερίδων σπανιότερα, σὲ πανεπιστημιακοὺς λόγους καὶ σὲ ἀκαδημαϊκὰς δεξιώσεις, κ' ὅταν ἀκόμη δεξιούμενος κ' ἀντιφωνητῆς ἀνήκουν στὴν τάξιν τῶν Γραμματῶν καὶ Τεχνῶν... Ἡ γλῶσσα αὐτὴ εἶναι μονάχα γραπτὴ, γιατί κανένας δὲν τὴ μιλεῖ.

β') Εἶναι ἡ *μιξοκαθαρεύουσα*, ἡ ἀπλοποιημένη δηλαδὴ καθαρεύουσα ποὺ μεταχειρίζεται τύπους τῆς ὁμιλουμένης καὶ μεταπίπτει στὴ *μιχτὴ*, μολονότι ἀνάμεσά τους ὑπάρχει κάποια διαφορά ποὺ τονίζεται κατὰ τὸ μέτρο ποὺ ἡ *μιξοκαθαρεύουσα* αὐτὴ προσεγγίζει πρὸς τὴν ἀδιάλλαχτη καθαρεύουσα ἢ ἐξασθενεῖ κατὰ τὸ μέτρο ποὺ ἡ ἀπλουστευμένη καθαρεύουσα προσεγγίζει τὴ δημοτικὴ. Αὐτὴ ἡ *μιξοκαθαρεύουσα* εἶναι ἡ ὁμιλούμενη τῶν μορφωμένων τάξεων, μὲ πολλὰ ξενικὰ παρεμβολές, καὶ συχνὰ ἡ γραφόμενη. Στὴ γλωσσικὴ διαίρεση εἶναι γνωστὴ μὲ τὸν ὄρον τῆς *μιχτῆς*, μολονότι ἡ *μιχτὴ* αὐτὴ θεωρεῖται ὅτι προσεγγίζει περισσότερο τὴ δημοτικὴ παρὰ τὴν καθαρεύουσα. (Στὴν κατηγορίαν αὐτὴ χωροῦν πολλὰ ἀποχρώσεις, τόσο ὁμογενεῖς, ὥστε γιὰ τὴν εὐκολίαν τῆς διακρίσεως συχνὰ παραλείπονται. Εἶναι λ.χ. ἡ γλῶσσα τοῦ κυρίου ἄρθρου τῆς ἐφημερίδας, ποὺ εἶναι *μιξοκαθαρεύουσα* μὲ περισσότερα δάνεια ἀπὸ τὴν αὐστηρὴν καθαρεύουσα παρὰ ἀπὸ τὴ δημοτικὴ. Εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ χρονογραφήματος, ποὺ ἀγγίζει περισσότερο τὴ δημοτικὴ καὶ εἶναι ἡ τυπικὴ *μιχτὴ*. Εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς ἐπιστολογραφίας, ἡ γλῶσσα τῶν πολιτικῶν ἀγορεύσεων, ἡ «γλῶσσα τῶν αἰθουσῶν» τοῦ Χατζιδάκη κλπ.).

γ') Εἶναι ἡ γραφόμενη *δημοτικὴ*, ποὺ ἐμφανίζει στὶς μέρες μας τὴ μεγαλύτερη ἀναρχία καὶ ἀσυνδοσία. Μὲ τὸ πρόσχημα τῆς δημοτικῆς εἰσχώρησε στὸν πεζὸν λόγον ὁ πῶς τολμηρὸς ἰδιωματισμὸς, ποὺ ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ἰδιωματισμὸς, ἀποκόπτει τὴν πνευματικὴ ἐπαφὴ ἀνάμεσα στὸ μέγαλο κοινὸ καὶ στὸ λογοτέχνη. Δημιουργεῖται ἔτσι ἓνα χάσμα ποὺ περικλῶναι τὴν πορεία τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ καὶ γίνεται ἀφορμὴ γλωσσικῆς ἀντίδρασης. Ἄλλὰ καὶ ἡ δημοτικὴ αὐτὴ δὲν ἔχει λίγες

αποχρώσεις. Διακρίνουμε, πράγματι, στη γραφομένη δημοτική, την *ψυχαική* δημοτική, που κυρίως για το τυπικό και τη μορφολογία της βρίσκεται σε αρκετή απόσταση από τη *λαλούμενη* δημοτική. (Δέν κάνω σύγχυση μεταξύ της στρωτής και σύμφωνα με τυπικούς και γραμματικούς κανόνες γραφομένης δημοτικής και της ασύδοτης και συχνά άτακτης δημοτικής του δρόμου.) Είναι η *αθηναϊκή* δημοτική, που ακολουθεί συνεπέστερα το αθηναϊκό λεκτικό ιδίωμα, ή θεωρούμενη ως γνήσια δημοτική, που καθιερώθηκε άλλωστε κι' από τη γνωστή διακήρυξη του 'Εκπαιδευτικού 'Ομίλου στα 1917. Αυτή βρίσκεται αναμφισβήτητα πιο κοντά στο πανελλήνιο γλωσσικό αίσθημα, γιατί και η ακτινοβολία της ήταν πάντα μεγαλύτερη και γιατί, λαλούμενη και γραφομένη από πολυαριθμότερο κοινό, είχε τη δύναμη της επιβολής. Είναι, τέλος, η *ιδιωματική* δημοτική, που βρίσκεται από ιδιωτισμούς τέτοιους, ώστε καταντά όργανο στενής μόνο τοπικής περιοχής, χωρίς καμιά πιθανότητα επικράτησης αλλά, αντίθετα, με πολλές δυνατότητες νοθεύσεως της γνήσιας δημοτικής. 'Εδώ κατατάσσονται οι γραφομένες « ντοπισολαλιές », που δέν έχουν καμιά φιλοδοξία επικοινωνίας με ευρύτερο κοινό.

δ) Είναι, τέλος, η *λαλούμενη δημοτική*. 'Αλλ' αυτή παρουσιάζει τόσες ιδιωματικές « αποκεντρώσεις » και τόση τυπολογική και φωνητική διάσταση με τη γραφομένη δημοτική, ώστε εμφανίζει έκδηλα σχεδόν μίαν άλλη διγλωσσία στο δικό της τομέα. 'Η αίτια της διάστασης αυτής με τη γραφομένη δημοτική δέν είναι τόσο η καθαρεύουσα, όσο αυτή ή δημοτική του Ψυχάρη. Γιατί το μεγάλο γλωσσολογικό σύστημα που υπήρξε και ή αφετηρία του άγωνα για την οριστική καθιέρωση της « γλώσσας του λαού » έγινε πάνω σε βάση ψηλότερη από τη φυσιολογική. 'Ακολουθήθηκαν περισσότεροι κανόνες έξ' ύπαρξης τεθειμένοι, που προήλθαν από μιά μερική κι' όχι γενική έποπτεία της λαλούμενης γλώσσας και για καιρό πολύ ή γλώσσα αυτή έμενε σε σημαντική απόσταση από το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Δέν πρέπει να μάς πασάσσει το γεγονός ότι το κήρυγμα του Ψυχάρη βρήκε τεράστια απήχηση ανάμεσα στους 'Ελληνες διανοούμενους, ότι το γλωσσικό ζήτημα έκάλυψε μίαν όλόκληρη έποχή πνευματικής δραστηριότητας που κέντρο της ήταν ο 'Αρχηγός κι' ότι ή δημοτική, χάρις άκριβως στο φανατισμό των πρώτων ήνετων, από τά τέλη του 19ου αιώνα, είχε κιάλας επιβληθεί στην έλληνική λογοτεχνία. Πρώτα πρώτα ή γλώσσα του Ψυχάρη δέν είχε γίνει πρότυπο για όλους τους 'Ελληνες δημοτικιστές. Και σ' αυτόν το « Νουμά », το μαχητικό όρ-

γανο του κινήματος, ή συντηρητική ομάδα υπερψηφούσε δηλαδή όλοι εκείνοι που έχοντας υπ' όψη πως ή γλώσσα προέρχεται από το λαό κι' αυτόν έχει κύριο σκοπό της, προσπάθησαν να μειώσουν την απόσταση ανάμεσα στη γραφομένη και στη λαλούμενη. Αύτοι ήταν οι άληθινοί και συνειδητοί επαναστάτες στον άγωνα το γλωσσικό. Οι άλλοι ήταν οι « έξτρεμιστές », οι των άκρων. 'Αλλά ο έξτρεμισμός στη γλώσσα είχε γοητεία μίαν έποχή, και ή γοητεία αυτή συχνά, συχνότατα, ώδηγούσε σε μίαν άκούσια ή έκούσια γλωσσική παραμόρφωση. Μά ή δημοτική έχανε έτσι όλη τη φρεσκάδα και τον αυθορμητισμό της και γινόταν ό,τι περίπου και ή καθαρεύουσα — γλώσσα έργαστηρίου.

Ποιά ήταν το αποτέλεσμα; Αυτό που ζήσαμε, χρόνια τώρα. 'Η δημοτική να γίνεται στόχος των πιο άδικων κατηγοριών, να χρησιμοποιούνται οι υπέρβολές — δηλαδή οι τεχνητοί λεκτικοί τύποι — ως επιχειρήματα, κι' ο λαός, που είναι φυσικό να πιστεύει πως ο γραμματιζούμενος πρέπει να ξέρει κάτι περισσότερο άπ' αυτόν, να πέφτει θύμα της πλάνης ότι ή δημοτική είναι γλώσσα χυδαία,

Συμπέρασμα αναπόφευχτο: 'Ο Ψυχάρης υπήρξε για τη δημοτική γλώσσα ένας μεγάλος μαχητής - 'Αρχηγός. Μά στάθηκε και επιζήμιος άρχηγός. 'Η ώφέλειά του καθρεφτίζεται στο γεγονός ότι σήμερα ή δημοτική γλώσσα είναι γλώσσα κοινή της λογοτεχνίας. 'Αποτελεί συνείδηση των γραφόντων και του λαού. Και τουτό άσφαλώς όφείλεται κατά μέγιστο ποσοστό στο γενναίο και μαχητικό κήρυγμά του. 'Η ζήμιά του φανερώνεται στο γεγονός ότι σήμερα — πενήντα χρόνια μετά την έκδοση του « Ταξιδιού » — επικρατεί άκόμα κυκλώνας στο τυπικό και συνταχτικό μέρος της γλώσσας και ή περιώνυμη Γραμματική του Ψυχάρη μένει τιπωμένο χαρτί. « Μία γλώσσα υπάρχει, κήρυττε πάντα ο Ψυχάρης, ή δημοτική, και μιά γραμματική, ή γραμματική της γλώσσας αυτής ». Λογική συνέπεια του όρθοδόξιώματος είναι πως πρέπει να γράφουμε όπως μιλάμε — ή έστω: όπως περίπου μιλάμε — και να μιλάμε όπως γράφουμε... 'Αν αυτή ή αρχή, ή σωτήρια για τη δημοτική μας γλώσσα, τηρηθεί, κι' αν όλοι οι πεζογράφοι την ακολουθήσουν με την καλή θέληση να συμβάλουν κατά το δυνατό σε μιά γλωσσική αποκρυστάλλωση, τότες ο θρίαμβος της δημοτικής θα είναι ουσιαστικώτερος και έθνικώτερος. Μά για το έργο τουτό πρέπει τον γλωσσικό ρομαντισμό των πενήντα χρόνων που πέρασαν ν' αντικαταστήσει ένας συνειδητός και μελετημένος ρεαλισμός. Αυτός θα φέρει σ' έπαφή τον πεζογράφο με το λαό και το λαό με την Τέχνη.

ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ